

**Hoogsensitieve kinderen
met ontwikkelingspotentieel
signaleren & ondersteunen**

Elisabeth F.C. Umans

Afstudeerproject E.F.C. Umans

HBO Psychologie

Saxion Hogescholen

Opdrachtgever Prof. dr. A.M.T. Bosman

Mei 2011

Nijmegen, mei 2011

De auteur heeft een opstartende praktijk vanuit een holistische benadering. Naast het coachen en begeleiden van kinderen en volwassenen, zal het doel zijn om kennis over hoogsensitiviteit en aanverwante onderwerpen te delen en te verspreiden.

Emailadres voor contact en informatie: umanse@hotmail.com

Voorwoord

De basis voor de keuze van dit scriptieonderwerp was gelegd in 2005, toen ik via een kennis attent werd gemaakt op het bestaan van het begrip 'hoogsensitiviteit' dat door de schrijfster en psychologe E. Aron reeds enkele jaren daarvoor in onze Westerse wereld werd gelanceerd (ref. 6, 7, 8). Inmiddels was ik mij ook bewust van mijn eigen sensitiviteit en intensiteit en herkende ik mijzelf in de boeken van Aron.

Al lezend in literatuur over hoogsensitiviteit kwam ik op het spoor van een Poolse psychiater, Kazimierz Dabrowski, die een opvallende theorie beschrijft t.a.v. gevoelige personen in het algemeen. Voor de goede orde: de term hoogsensitiviteit zoals Aron die omschrijft is niet een begrip dat voorkomt in de leer van Dabrowski. Maar omdat de theorieën van Aron en Dabrowski het begrip 'gevoeligheid' gemeen hadden, had ik mijn onderzoeksstage gewijd aan het combineren van deze twee theorieën. In het stage-onderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat de mensen waarover Dabrowski spreekt, passen in de groep hoogsensitieve personen (HSP) uit de leer van Aron.

Deze afstudeerscriptie is een vervolg op mijn onderzoeksstage, waarbij nu concreet een signaleringslijst voor HSP/HSK met een extra ontwikkelingspotentieel wordt ontwikkeld, in lijn met de theorie van Dabrowski.

Wanneer men intense emoties ervaart, met een sterk intuïtief vermogen, een groot beelddenkend vermogen heeft en een meer dan gemiddelde behoefte heeft aan diep doordenken, heeft men mogelijk de beschikking over een meer dan gemiddeld ontwikkelingspotentieel. Maar het is niet noodzakelijkerwijs zo dat kinderen die hierover beschikken, het vanzelf wel redden. Het huidige onderwijs is vaak niet op hun levendige geest ingespeeld.

Signalering van hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel is dus erg belangrijk, zodat specifieke ondersteuning plaats kan vinden voor het artistiek vermogen en/of het filosofisch spiritueel vermogen, waardoor de kinderen zich volledig kunnen ontwikkelen en hun motivatie voor het onderwijs behouden. Hetgeen later een winst zal zijn voor de maatschappij.

De opdrachtgever van deze afstudeerscriptie is Prof. A. Bosman van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, met een leerstoel 'Dynamiek van leren en ontwikkeling', aan de Radboud Universiteit. De faculteit is niet direct ingesteld op een praktische uitvoering van zaken. Bepaalde nieuwe theoretische kaders, zoals het aspect van 'extra ontwikkelingspotentieel', hetgeen tot nu toe in het gehele werkveld een onbekend fenomeen is, zal zij kunnen inzetten voor het eigen onderzoeksprogramma (signaleringslijst, rekenmethoden op school).

Mijn speciale dank aan:

Prof. Dr. A.M.T. Bosman, Jet Barendrecht, Marian van den Beuken, Philippine Bronkhorst, Henny van Hal, Susan-Marletta-Hart, Bob de Jong, Miriam de Jong, Sanne van der Lubben, Vivian Raymakers, Elizah Schmidt, Esmiralda van Turnhout, Gerarda van der Veen, Henk-Jan van der Veen, Lotje Vromans en Dr. Ir. Marc Maste.

Els Umans

INHOUDSOPGAVE	4
SAMENVATTING	5
1 INLEIDING	
1.1 Achtergrondinformatie voor keuze van het onderwerp	7
1.2 Probleemstelling	7
1.3 Vraagstelling en deelvragen	8
1.4 Doelstelling	8
1.5 Werkwijze	8
1.6 Opbouw van het verslag	9
2 LITERATUURONDERZOEK	
2.1 Hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt	10
2.2 Ondersteuning van hoogsensitieve kinderen in hun ontwikkeling	11
2.2.1 Hoogsensitiviteit is een positieve eigenschap voor onze samenleving	11
2.2.2 Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D	12
2.2.3 Hoogsensitiviteit en overprikkeling	12
2.2.4 Empatisch vermogen/intuïtie	12
2.3 Ondersteuning hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel	12
2.3.1 Het ontwikkelingspotentieel van Dabrowski	13
2.3.2 De relatie tussen hoogsensitiviteit en ontwikkelingspotentieel	13
2.3.3 Signalering hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel	14
2.4 Coach voor de ontwikkeling van kinderen	14
3 PRAKTIJKONDERZOEK	
3.1 Inleiding in het praktijkonderzoek	15
3.2 Methodische verantwoording	15
3.2.1 Vragenlijst en signaleren	15
3.2.2 Procedure	16
3.2.3 Onderzoeksgroep	17
3.2.4 Betrouwbaarheid en validiteit	19
4 RESULTATEN	
4.1 Ondersteuning van hoogsensitieve kinderen in hun ontwikkeling	20
4.1.1 Hoogsensitiviteit is een positieve eigenschap voor onze samenleving	20
4.1.2 Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D	20
4.1.3 Hoogsensitiviteit en overprikkeling	20
4.1.4 Empatisch vermogen/intuïtie	21
4.2 Ondersteuning hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel	22
4.2.1 Signalering hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel	22
4.2.2 Ideeën ter ondersteuning	23
4.2.3 Coach voor hoogsensitieve kinderen	24
5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	
5.1 Discussie	26
5.2 Conclusies en aanbevelingen	26
5.3 Beantwoording hoofdvraag	29
LITERATUURLIJST	30
AFKORTINGENLIJST	31
BIJLAGEN	32

SAMENVATTING

Op dit moment is er nog steeds weinig bekendheid met het temperament 'hoogsensitiviteit', alhoewel 15 tot 20% van de kinderen deze eigenschap bezit. Door onbegrip en verkeerde interpretaties lopen deze kinderen een grotere kans op misdiagnoses, hetgeen vervelende consequenties kan hebben voor de gezondheid en het psychisch welbevinden. Hoogsensitiviteit heeft een relatie met een ontwikkelingspotentieel (ref. 13). Dit betekent dat een groot aantal van deze kinderen over een extra ontwikkelingspotentieel beschikt. Zij hebben meer dan gemiddeld kans op interesse en talent voor:

1. creativiteit/artisticiteit/beelddenkend vermogen;
2. filosofisch redeneren/intellectualiteit/interesse in spiritualiteit en intuïtie.

Het is belangrijk dat deze kinderen ondersteund worden zodat zij hun motivatie niet verliezen om zich volledig te ontwikkelen, hetgeen niet alleen in het belang van het kind zelf is, maar ook in het belang van de samenleving. Om de ondersteuning te kunnen bieden, dient eerst signalering plaats te vinden. Hiervoor dient een signaleringsinstrument te komen.

De vraagstelling

'Op welke manier kan er voor gezorgd worden dat hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, zich zo volledig mogelijk kunnen ontwikkelen in het schoolsysteem?'

Door middel van onderstaande deelvragen werd antwoord verkregen op de hoofdvraag:

1. Wat is hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt gezien?
2. Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensitieve kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling?
3. Over welke specifieke eigenschappen beschikken HSK met een extra ontwikkelingspotentieel?
4. Hoe kunnen hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, gesignaleerd worden?
5. Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensitieve kinderen met een ontwikkelingspotentieel te ondersteunen in hun ontwikkeling?

Een literatuuronderzoek gaf samen met een praktijkonderzoek antwoord op de vraagstelling. Het praktijkonderzoek werd gehouden door interviews bij beroepskrachten met kennis op het gebied van hoogsensitiviteit, met behulp van vragenlijsten. Een belangrijk doel was ook het ontwikkelen van een signaleringslijst, zodat kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel gesignaleerd konden worden en ondersteuning zouden kunnen krijgen. Voor het praktijkonderzoek werden 17 personen benaderd, zoals leerkrachten, auteurs, mensen die met kinderen werken, deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit en deskundigen op een ander gebied, die allen bekend waren met hoogsensitiviteit.

Hoogsensitiviteitscoach

Uit de resultaten komt naar voren dat informatieverstrekking over hoogsensitiviteit aan onderwijsprofessionals en ouders erg belangrijk is. Uit de resultaten komt naar voren dat er nog steeds te weinig kennis is. Kennisverspreiding kan plaatsvinden door deskundigen zoals psychologen, hoogsensitiviteitscoaches en auteurs. Voor HSK is het belangrijk dat zij tools aangereikt krijgen, waardoor zij zelf beter om leren gaan met hun eigenschap. Daarnaast is het ook belangrijk dat zij leren over de eigenschap zelf. Een leerkracht zou dit kunnen doen, mits deze verstand heeft van de eigenschap. Anders is het beter om een hoogsensitiviteitscoach in te zetten.

Signaleren en ondersteunen

Er werd een signaleringslijst ontwikkeld voor ontwikkelingspotentieel. Over deze lijst werd de mening gevraagd van de respondenten. Het werd een bruikbaar en valide instrument gevonden dat, mits goed gebruikt en alleen door getrainde mensen, een goed alternatief is voor dure onderzoeken. Dankzij deze lijst kunnen HSK met extra ontwikkelingspotentieel gesignaleerd en ondersteund worden.

Ondersteuning

Het creatief/artistisch/beelddenkend vermogen kan getriggerd worden met behulp van kunstklassen of door kinderen of in de natuur bezig te laten zijn. Niets 'voorgekauwd' maar wel intrinsiek uitdagend. Ter ondersteuning van het 'filosofisch/spiritueel/empatisch/intuïtief en intellectueel vermogen' zou men filosofieklasjes op kunnen zetten. Invulling kan geschieden door meditatielessen en lessen over spiritualiteit en paranormale vermogens, maar ook praten over gevoelens, debatteren en filosoferen (www.kinderfilosofie.nl). Eventueel kunnen andere kinderen, met een bepaalde behoefte, hier ook van profiteren.

INLEIDING

1.1 Achtergrondinformatie voor keuze van het onderwerp

In het onderzoek 'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel' (ref. 13) werd aangetoond dat een deel van de hoogsensitieve personen over een meer dan gemiddeld ontwikkelingspotentieel beschikken. Hierbij wordt het ontwikkelingspotentieel gekenmerkt door grotere capaciteiten voor onder andere de volgende gebieden:

- Creativiteit/artisticiteit/beelddenkend vermogen;
- Filosofisch redeneren/intellectualiteit/interesse in spiritualiteit en intuïtie.

De kans is groot dat hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel school als saai en oppervlakkig ervaren, waardoor zij hun motivatie kunnen verliezen. Signalering van deze hoogsensitieve kinderen (HSK) is belangrijk, zodat zij de ondersteuning kunnen krijgen die nodig is en gemotiveerd blijven. Niet alleen is het belangrijk voor het hoogsensitieve kind zelf, maar ook voor de omgeving en de maatschappij omdat zij deze iets extra's kunnen brengen (ref. 13). Of de sensitiviteit nu met een extra ontwikkelingspotentieel gepaard gaat of niet, hoogsensitieve kinderen lopen een grotere kans om, dankzij opvallende gedragingen die voort kunnen vloeien uit de eigenschap, stempels zoals 'AD(H)D', 'PDD-NOS' of 'kind met concentratiestoornis' te krijgen. Zij krijgen hiervoor vaak ook medicijnen voorgeschreven die schadelijke gevolgen kunnen hebben voor de gebruiker zelf en voor de omgeving (ref. 19). Daarnaast kan een misdiagnose op psychisch vlak schadelijke gevolgen hebben. Het verschil met kinderen die echt deze stoornissen hebben is dat de opvallende gedragingen bij HSK wegvallen, als factoren wegvallen die de gedragingen veroorzaken. Misdiagnosticering is een probleem en kan in het geval van HSK, zoals uit het onderzoek van B. de Jong blijkt, al voorkomen worden door eerst na te gaan of er sprake is van hoogsensitiviteit (ref. 9). Dit onderzoek richt zich op HSK in het algemeen en HSK met extra ontwikkelingspotentieel in het bijzonder.

Figuur 1 Schematische aanduiding van de groep HSP/HSK waarvan een subgroep bestaat uit degenen die beschikken over extra ontwikkelingspotentieel.

1.2 Probleemstelling

Het probleem is tweeledig:

1. Er is nog steeds te weinig bekendheid met het fenomeen 'hoogsensitiviteit, waardoor kinderen kans lopen op onjuiste diagnoses, met alle schadelijke gevolgen van dien;
2. Er is een groep hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel. Het is belangrijk om deze kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling zodat zij zich optimaal kunnen ontwikkelen en hun motivatie niet verliezen. Hiervoor dient een instrument te komen om hen te signaleren. Het probleem is dat dit instrument nog niet bestaat.

1.3 Vraagstelling en deelvragen

De vraagstelling luidt als volgt:

'Op welke manier kan er voor gezorgd worden dat hoogsensatieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, zich zo volledig mogelijk kunnen ontwikkelen in het schoolstelsel?'

Om te komen tot een antwoord op deze vraag, zijn er een aantal deelvragen opgesteld.

De deelvragen zijn als volgt:

1. Wat is hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt gezien?
2. Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensatieve kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling?
3. Over welke specifieke eigenschappen beschikken HSK met een extra ontwikkelingspotentieel?
4. Hoe kunnen hoogsensatieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, gesignaleerd worden?
5. Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensatieve kinderen met een ontwikkelingspotentieel te ondersteunen in hun ontwikkeling?

1.4 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is:

1. advisering voor ondersteuning voor iedereen die beroepsmatig met HSK werkt;
2. advies voor ondersteuning van HSK met ontwikkelingspotentieel;
3. het ontwikkelen van een signaleringslijst voor HSK met een extra ontwikkelingspotentieel, waardoor deze kinderen gesignaleerd kunnen worden en de ondersteuning kunnen krijgen die zij nodig hebben.

1.5 Werkwijze

Op deze deelvragen wordt antwoord gezocht via een literatuurstudie en via een praktijkonderzoek. Vragen 1 en 3 zullen direct door het literatuuronderzoek beantwoord worden, terwijl de volledige beantwoording van de vragen 2, 4 en 5 pas gedaan zal worden nadat het praktijkonderzoek behandeld is.

Het praktijkonderzoek wordt uitgevoerd om inzichten, meningen en reacties te verzamelen van mensen die beroepsmatig al dan niet bewust, in meer of mindere mate met HSK in aanraking komen. Voor het praktijkonderzoek zijn 17 respondenten benaderd. Deze respondenten werden direct of indirect verkregen via de Vereniging Hooggevoelig Nederland (www.vereniginghooggevoelig.nl). Het betreft leerkrachten, auteurs, mensen die met kinderen werken, deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit en deskundigen op een aanverwant gebied. Sommige van de respondenten maken deel uit van meerdere groepen en zijn bijvoorbeeld zowel 'leerkracht' als 'deskundige op het gebied van hoogsensitiviteit' (zie hiervoor ook par. 3.2.3).

Hieronder wordt de werkwijze stapsgewijs beschreven:

⇒ Op vraag 1 wordt via literatuuronderzoek biologische en psychologische achtergrondinformatie verkregen over het temperament hoogsensitiviteit.

⇒ Bij vraag 2 wordt aandacht besteed aan de vraag of hoogsensatieve personen specifieke ontwikkelingsondersteuning behoeven en wat deze ondersteuning inhoudt. In zowel het literatuuronderzoek als het praktijkonderzoek zal aandacht worden besteed hieraan. Er is aandacht voor misdiagnoses zoals ADD/ADHD en PDD-NOS maar ook op het voorkomen en/of reguleren van overprikkeling. Ook wordt aandacht besteed aan het maatschappelijke belang van het ondersteunen van de ontwikkeling van hoogsensatieve personen.

⇒ Om antwoord te krijgen op vraag 3 worden via literatuuronderzoek eigenschappen aangehaald waarover hoogsensatieve personen in meerdere mate kunnen beschikken. Daarnaast wordt een korte verhandeling gegeven over de theorie van Dabrowski ten aanzien van ontwikkelingspotentieel. Vervolgens wordt ingegaan op de relatie tussen hoogsensitiviteit en ontwikkelingspotentieel.

⇒ Voor vraag 4 zal via literatuuronderzoek getracht worden om antwoord te krijgen op de vraag om welke kinderen het nu gaat. Dus welke kinderen vallen op en zijn misschien zeer gevoelig/hoogsensitief. Vanwege het belang van juiste signalering van hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, wordt er speciaal voor dit doel een signaleringslijst ontwikkeld. Deze signaleringslijst wordt opgezet aan de hand van eerdere bevindingen (ref. 13). De lijst is bedoeld voor kinderen die de leeftijd hebben van groep 7 en 8 van het basisonderwijs en van de brugklas van het voortgezet onderwijs. In het praktijkonderzoek wordt aandacht besteed aan de mening van de respondenten over dit instrument.

⇒ Op vraag 5 zal via een praktijkonderzoek antwoord gegeven worden aan de hand van ideeën en inzichten ten behoeve van het ondersteunen van de volgende onderdelen:

- I creativiteit/artisticiteit/beelddenkend vermogen;
- II filosofisch redeneren/intellectualiteit/interesse in spiritualiteit en intuïtie;
- III rekenen.

Deze ideeën zullen door worden door de respondenten naar voren worden gebracht.

1.6 Opbouw van het verslag

Eerst wordt in hoofdstuk 2 het literatuuronderzoek beschreven, waarbij de aandacht uitgaat naar de biologische en psychologische aspecten van het temperament hoogsensitiviteit. In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan het feit waarom ondersteuning van hoogsensitieve kinderen zo belangrijk is, niet alleen voor henzelf, maar ook voor de samenleving. Ook wordt in dit hoofdstuk de relatie tussen hoogsensitiviteit (Aron) en ontwikkelingspotentieel (Dabrowski) behandeld.

In hoofdstuk 3 wordt aandacht besteed aan de opzet van het praktijkonderzoek en de ontwikkeling van de signaleringslijst ^{*1}.

In hoofdstuk 4 komen de resultaten van het praktijkonderzoek aan bod. Dit betreft de resultaten ten aanzien van de evaluerende vragen over ondersteuning van hoogsensitieve kinderen, maar ook de resultaten ten aanzien van de open vragen over de signaleringslijst ontwikkelingspotentieel, over ideeën ten behoeve van specifieke ontwikkelingsondersteuning en over een coach die speciaal wordt ingezet voor hoogsensitieve kinderen.

Dit verslag wordt afgesloten met hoofdstuk 5 waarin discussie, conclusies en aanbevelingen zijn opgenomen.

**1 Opmerking*

Voor de goede orde: Er zijn 2 signaleringslijsten ontwikkeld:

1. De bestaande signaleringslijst van Aron om HSP te signaleren (1997) (lichtgele groep in Fig. 1).

2. De signaleringslijst om HSP met extra ontwikkelingspotentieel te signaleren (donkergele groep in Fig.1).

2 LITERATUURONDERZOEK

2.1 Hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt

Vraag 1 'Wat is hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt gezien?'

Biologische en psychologische achtergrondinformatie

Elaine en Arthur Aron introduceerden in 1997 het begrip 'hoogsensitiviteit'. Elaine Aron toonde door middel van een zevental studies aan dat dit begrip bestaansrecht had. De conclusies uit het onderzoek waren dat hoogsensitieve personen over een sensitief zenuwstelsel beschikken en dat zij subtieler waarnemen dan gemiddeld en ook intensiever beleven en verwerken. Het temperament 'hoogsensitiviteit' wordt gezien als een neutrale eigenschap, waarbij:

de persoon sneller overprikkeld is dan gemiddeld;

de persoon beter waarneemt dan gemiddeld,

beide zijn een gevolg van hun intensievere informatieverwerking (ref. 6).

E. Aron beschrijft hoogsensitiviteit als een aangeboren temperament. Hoogsensitieve personen reflecteren dieper alvorens te handelen. Zij zijn behoedzamer en merken meer details op.

Daarnaast zijn zij gevoeliger voor indrukken aldus Aron (ref. 8).

Hoogsensitiviteit heeft een biologische basis en komt ook bij dieren voor, dit concludeerde Aron naar aanleiding van haar intensieve studie naar het temperament. Er werd aangetoond dat hoogsensitiviteit voorkomt bij 15% tot 20% van een bepaald ras, waaronder mensen. De verklaring hiervoor bestaat uit het feit dat de natuur zowel de sensitieven als de niet sensitieven nodig heeft om een bepaald ras te laten overleven. Dankzij het feit dat de sensitievere dieren voorzichtiger en meer opmerkzaam zijn vallen zij bijvoorbeeld minder gauw ten prooi aan roofdieren. De minder sensitieven hebben dan weer, door het feit dat zij meer risico's durven te nemen, eerder de kans om voedsel te vinden (ref. 8).

Smolewska, Mc Cabe en Woody toonden aan dat hoogsensitiviteit gezien kan worden als een algemeen construct, dat uit drie componenten opgebouwd gezien kan worden, namelijk snelheid van prikkeling, esthetische gevoeligheid en lage sensorische drempelwaarde (ref. 11).

Hoogsensitiviteit is een aangeboren eigenschap, maar de manier van opvoeden heeft wel invloed op het gedrag dat hier bijhoort, vanwege socialisatie. Jerome Kagan, psycholoog Harvard University (ref. 1) weidde een groot deel van zijn loopbaan aan onderzoek naar deze eigenschap, alhoewel hij wel andere benamingen gebruikte. Hij bestudeerde vooral het verschil tussen 'geremd' en 'ongeremd' gedrag. Met de groep 'geremden' werden de hoogsensitieven bedoeld. Aron vindt overigens dat de benaming 'geremd/ongeremd' niet goed gekozen is, omdat zij vindt dat mensen met deze eigenschap innerlijk juist erg ongeremd kunnen zijn.

Kagan volgde jarenlang een groep van tweeëntwintig kinderen met de eigenschap en negentien kinderen zonder de eigenschap. In het laboratorium is de hartslag van de sensitieve kinderen hoger. Onder druk verwijden de pupillen zich sneller en worden stemmen hoger omdat de stembanden onder grotere spanning staan. Ook blijkt dat in het bloed, urine en speeksel van de sensitieve kinderen een hoog gehalte aan norepinefrine aanwezig is. Dit stofje is een zusje van adrenaline. Waar bij opwinding adrenaline in het lichaam wordt aangemaakt, gebeurt dit in de hersenen met het hormoon 'norepinefrine'. Ook bevatten de lichaamssappen van sensitieve kinderen, gemiddeld genomen, meer cortisol dan van minder sensitieve kinderen. Tijdens een studie bij baby's ontdekte Kagan dat ongeveer 20% van de baby's 'sterk reactief' zijn wanneer zij aan diverse stimuli worden blootgesteld. Tweederde van deze baby's ontwikkelde zich tot 'geremde' kinderen (hoogsensitieve kinderen). Uit het bovenstaande kan geconcludeerd worden dat de eigenschap al vanaf de geboorte zichtbaar is (ref. 1, p 53).

Meer activiteit in rechterhersen helft?

Kagan ontdekte nog meer, namelijk dat bij de sensitieve baby's de rechterhersen helft koeler was dan bij de minder sensitieve baby's. Dit zou, bij de sensitieve baby's, wijzen op een grotere activiteit van de rechterhersen helft omdat het bloed aan de oppervlakte wordt onttrokken voor de activiteit. Ook uit andere onderzoeken blijkt dat hoogsensitieve personen van nature meer activiteit in de rechterhersen helft hebben (ref. 1, p.52).

Verschillen tussen de functies van de linker- en rechterhersenhelft

De Amerikaanse psychologe Kreger-Silverman deed onderzoek naar verschillen die verband zouden houden tussen de functies van de linker- en rechterhersenhelft. Volgens haar zouden hoogsensitieve personen een voorkeur hebben voor een visueel-ruimtelijke manier van leren, welke verband zou houden met de rechterhersenhelft. Dit in tegenstelling tot minder sensitieve personen, die een voorkeur zouden hebben voor een auditief-volgordelelijke manier van leren, hetgeen zich voornamelijk in de linker-hersenhelft zou afspelen (ref. 14).

Alhoewel de wetenschap de onderzoeken van deze Amerikaanse psychologe niet serieus neemt, is het wel opvallend dat hoogsensitieve kinderen vaker creatief zijn en hun eigenschappen verwantschap vertonen met de theorie van de Poolse psychiater K. Dabrowski over ontwikkelingspotentieel (ref. 13). Deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit zijn het erover eens dat hoogsensitieve kinderen een grotere kans hebben om in beelden te denken dan gemiddeld. In onderstaand kader volgt een stukje over hetgeen Linda Kreger-Silverman schrijft over visueel-ruimtelijke leerlingen.

Kreger-Silverman: *'Visueel-ruimtelijke leerlingen zijn individuen die denken in beelden in plaats van in woorden. Hun hersenen zijn anders georganiseerd dan bij de auditief-volgordelelijke leerling. Zij leren beter visueel dan auditief. Zij leren alles tegelijk, en als het klikt blijft het geleerde permanent aanwezig. Zij leren niet van herhaling of instampen. Zij leren iets als geheel en moeten eerst het grotere beeld zien voordat zij de details kunnen opnemen. Zij zijn niet volgordelelijk, hetgeen betekent dat zij niet leren op de stapsgewijze benadering van de meeste onderwijzers. [...] Zij kunnen ook problemen hebben met gemakkelijke opgaven, maar tevens een bewonderenswaardige geschiktheid tonen met moeilijke gecompliceerde taken. Zij zijn systeem-denkers die een grote hoeveelheid informatie uit verschillende sectoren kunnen ordenen, maar tegelijkertijd vaak de details missen.'*^{*2} *Zij neigen tot organisatorische achterstand en zijn zich niet bewust van tijd. Zij zijn vaak creatief, technologisch, mathematisch of emotioneel begaafd.* (ref. 14).

2.2 Ondersteuning van hoogsensitieve kinderen in hun ontwikkeling

Vraag 2 'Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensitieve kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling?'

In deze paragraaf wordt achtergrondinformatie gegeven over het manifesteren van en de verwarring omtrent hoogsensitiviteit, Hierdoor ontstaat er meer begrip, kennis en bereidheid om ondersteuning te geven. De manier waarop dat gedaan kan worden, wordt gegeven na behandeling van het praktijkonderzoek.

2.2.1 Hoogsensitiviteit is een positieve eigenschap voor onze samenleving

Met het introduceren van het begrip hoogsensitiviteit in 1997 werden, naast het negatieve element van overprikkeling, ook de positieve elementen van deze eigenschap benadrukt, zodat hoogsensitiviteit een juiste plaats zou krijgen in onze Westerse samenleving. Er is een verschil in de manier waarop het Westen en het Oosten met deze eigenschap om gaat. Waar in het Oosten hoogsensitieve kinderen de leiderfiguren plegen te zijn, zijn zij dat in het Westen meestal niet. Onze cultuur is gericht op 'snelheid, stoerheid en op extravert zijn'. Aron vindt een belangrijk stuk om te onthouden uit het boek van antropoloog Margaret Mead, het onderzoek van Xinyin Chen en Kenneth Rubin van de University of Waterloo in Ontario in Canada en Yuerong Sun van de Shanghai Teachers University, waarin 480 schoolkinderen in Shanghai werden vergeleken met 296 kinderen in Canada om te zien welke eigenschappen de kinderen het meest geliefd maakten (ref. 1, p.37).

Aron is zelf ook van mening dat het temperament hoogsensitiviteit, mits er op de juiste manier mee om wordt gegaan, een zeer positieve eigenschap is en dat het vele voordelen kan hebben voor de persoon zelf, maar ook voor de samenleving.

^{*2} *Opmerking*

Uit het onderzoek van Aron blijkt overigens dat HSP vaak veel meer details zien (ref. 20).

2.2.2 Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D

Psycholoog Bob de Jong deed met zijn onderzoek *'Temperament of stoornis'*, onderzoek naar de relatie tussen hoogsensitiviteit en diagnoses zoals ADD en ADHD en stelt, aan de hand van zijn onderzoeksgegevens, dat er eerst eens gekeken moet worden of kinderen misschien gewoon heel sensitief zijn, voordat zij een diagnose krijgen zoals ADD of ADHD (ref. 9). Hij toonde met zijn onderzoek aan dat er een grote kans bestaat dat hoogsensitieve kinderen ten onrechte gediagnosticeerd worden als een kind met een stoornis zoals ADD, ADHD of PDD-NOS. Wanneer men kijkt naar het stijgend aantal kinderen met etiketten kan men stellen dat deze progressieve ontwikkeling in Nederland epidemische vormen aan begint te nemen. *'Professoren buigen hun hoofd over het feit dat er tegenwoordig zoveel diagnoses gesteld worden bij kinderen'*, aldus professor Trudy Dehue, hoogleraar psychologie en filosofie, verbonden aan de universiteit van Groningen (ref. 18). Een verklaring wordt hiervoor gegeven door Dehue: *'Het levert een speciale behandeling op op school in de vorm van het 'rugzakje', en zorggeld in de vorm van een persoonsgebonden budget'*

2.2.3 Hoogsensitiviteit en overprikkeling

Hoogsensitieve kinderen raken eerder overprikkeld. Het is belangrijk om deze overprikkeling te voorkomen en/of te reguleren. Sanne van der Lubben deed hier onderzoek naar (ref. 10).

2.2.4 Empatisch vermogen/intuïtie

Overprikkeling is niet het enige waar hoogsensitieve kinderen mee om moeten leren gaan. *'Zij beschikken ook over een groter empatisch vermogen dan gemiddeld'* stelt Kyra Mesich (ref. 4) Helaas ontkent onze Westerse maatschappij het bestaan daarvan, zo stelt zij. Wanneer het empatisch vermogen wordt ontkend, ontstaan er problemen, omdat het een essentieel onderdeel is van de eigenheid van hoogsensitieve personen. *'Het empatisch vermogen is niets anders dan intuïtie'*, zo stelt Mesich: *'Het verschaft ons informatie die het intellect ons niet kan geven'*. Uit de resultaten van het onderzoek *'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel'* (ref. 13) blijkt inderdaad dat hoogsensitieve personen over het algemeen intuïtiever zijn dan gemiddeld.

2.3 Ondersteuning hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel

Vraag 3 *'Over welke specifieke eigenschappen beschikken HSK met een extra ontwikkelingspotentieel?'*

Volgens de website van de Vereniging Hooggevoelig Nederland is een hoogsensitief persoon gevoeliger voor indrukken en neemt subtieler nuances waar dan gemiddeld (ref. 20). Aron vindt dat hoogsensitieve personen over een diepere informatieverwerking beschikken en dat zij over het algemeen:

- slim zijn;
- intuïtief zijn;
- creatief zijn;
- nauwgezet zijn;
- gewetensvol zijn;
- en over een grote verbeeldingskracht beschikken.

(ref. 1, p23).

Ook anderen, zoals S. Nieuwenbroek en het LiHSK, auteurs en deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit, zijn deze mening toegedaan (ref. 5, 16)

In het onderzoek naar de relatie tussen hoogsensitiviteit en ontwikkelingspotentieel werden wetenschappelijke onderbouwingen gevonden voor de meeste van deze eigenschappen, zoals:

- intuïtie;
- creativiteit;
- behoefte aan spiritualiteit/filosofieren;
- beelddenkend vermogen.

2.3.1 Het ontwikkelingspotentieel van Dabrowski

Dabrowski schreef niet over hoogsensitiviteit, deze term werd toen nog niet gebruikt. Hij schreef ook niet over kinderen. Zijn studie betrof de relatie tussen grote gevoeligheden en de persoonlijke ontwikkeling van mensen.

2.3.2 De relatie tussen hoogsensitiviteit en ontwikkelingspotentieel

Tijdens het bestuderen van de persoonlijkheidstheorie 'Positive Disintegration' van Dabrowski (ref. 17, 21), viel de gelijkenis op met hoogsensitiviteit, waarin het hoogsensitieve als één van de vijf gevoeligheden gezien kon worden.

De andere gevoeligheden betreffen zaken waarvan aangetoond was dat hoogsensitieve kinderen deze eigenschappen in meerdere mate bezitten, dan gemiddeld, zoals:

- intuïtie;
- creativiteit;
- behoefte aan spiritualiteit/filosofieren;
- beelddenkend vermogen.

Van daaruit kan geconcludeerd worden dat er een verband bestaat tussen de theorie van Dabrowski aangaande een extra ontwikkelingspotentieel en hoogsensitiviteit.

Waarom duiden deze eigenschappen op een extra ontwikkelingspotentieel?

Dabrowski trok de conclusie dat de onderliggende kracht, om de ontwikkeling van mensen op een zo hoog mogelijk niveau te krijgen, gelegen was in de aanwezigheid van grote gevoeligheden. De gevoeligheden fungeren, als het ware, als 'drive' om verder te komen in ontwikkeling. Belangrijk hierbij is dat de ontwikkeling niet wordt afgeremd, maar juist wordt gestimuleerd en op zijn minst ondersteund.

De hele maatschappij op een hoger niveau

Wanneer mensen eenmaal op de hogere niveaus van ontwikkeling geraken, zetten zij hun eigenbelang opzij. Wanneer enkele mensen (bijvoorbeeld de hoogsensitieven) op hogere niveaus van ontwikkeling geraken, zullen zij hierin andere mensen (dit zijn dan de iets minder sensitieven) optrekken (ref. 13). Met andere woorden, wanneer de menselijke waarden, eigenschappen, die tezamen worden genoemd 'ontwikkelingspotentieel', ondersteund worden, komt de hele maatschappij op een hoger niveau van ontwikkeling.

De gevoeligheden die rechtstreeks verband houden met een ontwikkelingspotentieel en die ook toe worden geschreven aan hoogsensitieve personen (ref. 13) zijn:

Intellectueel/filosofisch (kenmerk 3 Dabrowski)

Activiteit van de geest en behoefte aan wijsheid en kennis. Men wil graag van alles weten en is in staat om onafhankelijk te denken. Men beschikt over een erg goed geheugen en kan zich de kleinste details herinneren. Daarnaast is men in staat tot metacognitie (denken over denken) (ref. 17, 21).

⇒ *relatie met hoogsensitiviteit:*

Het gegeven dat veel HSK het leuk vinden om diepzinnige vragen te stellen, altijd van alles 'het waarom' willen weten en vragen stellen over gevoelens, relaties of rechtvaardigheid, verwijst naar een intense activiteit van de geest. HSK geven aan dat zij nadenken over wat hen is overkomen. Zij vinden niet echt van zichzelf dat zij nieuwsgierig zijn en/of een goed geheugen hebben, maar vaak vinden zij wel van zichzelf dat zij lang en diep nadenken. HSK denken ook wel na over de zin van leven en dood (ref. 13).

Artistiek/Creatief (kenmerk 4 Dabrowski)

Personen die over deze 'gevoeligheid' beschikken, hebben een erg grote verbeeldingskracht. Men kan zich heel goed in het hoofd iets voorstellen, maar ook dromen en vluchten in fantasieën. (ref. 17, 21).

⇒ *relatie met hoogsensitiviteit:*

HSK zijn over het algemeen kunstzinnig en zij geven aan dat zij zich heel goed iets in het hoofd kunnen voorstellen. Ook zeggen HSK dat zij vaak van de ene op de andere gedachte schieten, gemakkelijk afdwalen met hun gedachten en wel eens zo verdiept in iets te zijn dat zij alles om zich heen vergeten.

Uit al deze gegevens en het feit dat HSK zichzelf creatief vinden, valt op te maken dat HSK over het algemeen een sterke verbeeldingskracht hebben en dat ze weleens vluchten in dromen. Dit is kenmerkend voor Dabrowski 4 (ref. 13).

Intuïtief/empatisch/fijngevoelig (kenmerk 5 Dabrowski)

Men ervaart erg intense emoties en heeft een zeer verfijnd gevoel. Ook heeft men een goed empatisch vermogen (ref. 17, 21).

⇒ *relatie met hoogsensitiviteit:*

Niet geheel tegen de verwachting in, geven HSK aan dat zij emotioneel zijn. HSK geven aan dat zij er niet goed tegen kunnen als de dingen niet eerlijk gaan. Zij vinden over het algemeen kleine dingen in het leven heel erg de moeite waard. Het feit dat HSK intuïtief zijn, blijkt uit de correlaties met de stellingen 'Ik voel soms dingen aan die anderen niet voelen' en 'Ik weet soms dingen die je eigenlijk niet kunt weten'. Bovenstaande gegevens zijn kenmerkend voor deze Dabrowski-schaal waarvan de gevoeligheid de intensiteit van de emoties betreft en het vermogen om andere dingen te kunnen voelen dan gemiddeld (ref. 13).

HSK hebben hoge correlaties met Dabrowski-kenmerken:

- kenmerk 3: het intellectuele, de behoefte aan kennis en informatie, diepzinnigheid;
- kenmerk 4: een beelddenkend vermogen, een grotere creativiteit;
- kenmerk 5: verfijnd gevoelsbewustzijn, emotionele intensiteit en sensitiviteit voor bijzondere kenmerken in een situatie die lang niet iedereen opvalt. Daarmee is gezegd dat de kans groot is dat een hoogsensitief kind ook over een extra ontwikkelingspotentieel beschikt (ref. 13).

2.3.3 Signalering hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel

Vraag 4 'Hoe kunnen hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, gesignaleerd worden?'

Signaleren

In onderzoek 'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel', (ref. 13) komt naar voren dat ook andere eigenschappen, zoals 'creativiteit' en 'het hebben van fantasie', verband houden met hoogsensitiviteit, inclusief hetgeen hier logischerwijze verband mee houdt zoals 'prikkelgevoeligheid'. Hiermee is niet gezegd dat alle hoogsensitieve personen meer dan gemiddeld over die eigenschappen beschikken, zij zijn al prima geholpen wanneer zij minder last zouden hebben van de prikkels. De groep hoogsensitieve kinderen die echter niet geholpen is met alleen het wegnemen van de prikkels, maar ook een extra ontwikkelingsbehoefte heeft, kunnen zich niet volledig ontwikkelen in het huidige onderwijssysteem en missen vaak ook nog eens de aansluiting. Daartoe dienen zij wel gesignaleerd te worden met behulp van een speciale signaleringslijst die hiertoe wordt ontwikkeld.

Rekenen

Het valt op dat HSK vaker minder goed in rekenen zijn dan in andere vakken, zoals Nieuwenbroek en het LiHSK aangeven (ref. 5, 16). En inderdaad toonde het onderzoek 'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel' een samenhang met hoogsensitiviteit aan (ref. 13). Daarom is dit onderdeel, vaardigheid in rekenen, ook opgenomen in de signaleringslijst.

2.4 Coach voor de ontwikkeling van kinderen

Volgens de theorie van Vygotski kunnen kinderen zich nog beter ontwikkelen wanneer zij begeleid worden door een volwassene. Vygotsky's visie was dat de sturende rol van volwassenen essentieel is voor een goede ontwikkeling van kinderen. Dankzij de juiste begeleiding bevorderen coachende volwassenen de ontwikkeling van de kinderen (ref. 2).

3 PRAKTIJKONDERZOEK

3.1 Inleiding in het praktijkonderzoek

Aan deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit en aanverwante zaken werd gevraagd om mee te doen met dit onderzoek, waarbij het doel werd gesteld om hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, te ondersteunen.

3.2 Methodische verantwoording

Deze deskundigen werden voornamelijk gezocht via de Vereniging Hooggevoelig Nederland. Eventuele vragen die nog restten, nadat de lijsten waren ingevuld, werden achteraf via de telefoon of via de email aan de betreffende respondent gesteld.

Om antwoord te krijgen op de onderzoeksvragen werd ervoor gekozen om vooraf een literatuuronderzoek te doen, aan de hand waarvan later, in het praktijkonderzoek interviews werden gehouden met behulp van een vragenlijst. De vragenlijst gaf de respondenten de tijd en mogelijkheid om na te denken over het formuleren van een antwoord. Waar dit nodig was vond verheldering en/of verduidelijking plaats via een gesprek. Aan de hand van het literatuuronderzoek werd de vragenlijst samengesteld. De vragenlijst bestaat zowel uit evaluatievragen als uit open vragen. De evaluatievragen zijn onderverdeeld in 5 segmenten van 'helemaal mee eens' tot 'helemaal mee oneens', waarbij tevens de keuze 'neutraal/weet niet' mogelijk was. Er werd gekozen om mensen met specifieke kennis van hoogsensitiviteit te interviewen. Het zou ook mogelijk geweest zijn om mensen zonder deze specifieke kennis te interviewen maar in dit geval, omdat de resultaten ook tot een advies moesten leiden, werd enige deskundigheid op het gebied van hoogsensitiviteit noodzakelijk geacht. De respondenten werden geselecteerd op hun kennis over of affiniteit met hoogsensitiviteit. Naast de deskundigheid van deze personen werd nagegaan of zij zelf eventueel hoogsensitief waren. Zij konden dit toetsen aan de hand van de meegestuurde signaleringslijst van Aron, welke ook te vinden is op de website van de Vereniging voor Hooggevoelig Nederland (www.vereniginghooggevoelig.nl). Met deze informatie zouden mogelijk nieuwe inzichten kunnen worden opgedaan door de antwoorden vanuit de verschillende invalshoeken te bestuderen, bijvoorbeeld betreffende de vragen over het empathisch vermogen en intuïtie.

Er werd gekozen om via een vragenlijst te komen tot antwoorden. Dit had ook anders gekund bijvoorbeeld alleen via gesprekken. Maar in dit geval leek deze methode het meest bruikbaar, onder ander vanwege de extra tijd die dit de respondenten gaf om over de vragen na te denken. Ook omdat de meeste respondenten ver van elkaar af woonden en werkten, waarvan één zelfs in Zwitserland, was dit een zeer geschikte methode.

3.2.1 Vragenlijst en signaleren

De vragenlijst zelf is te vinden in bijlage A. In totaal werden er 15 vragen gesteld aan 17 respondenten. In de vragenlijst werd naar gegevens gevraagd van de respondent, onder andere vanwege de resultaatvergelijkingen per specifieke groep. Er was bijvoorbeeld een groep leerkrachten, een groep deskundigen hoogsensitiviteit en een groep deskundigen op een ander gebied. Er kon gekozen worden voor meer mogelijkheden. Bijvoorbeeld een persoon was zowel 'deskundige op het gebied van hoogsensitiviteit' als 'auteur'. De vragenlijsten was onderverdeeld over de volgende categorieën:

Onderdeel 1 Ondersteuning van hoogsensitieve kinderen.

Dit onderdeel was onderverdeeld in de subcategorieën:

- Hoogsensitiviteit een positieve eigenschap voor onze samenleving;
- Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D;
- Hoogsensitiviteit en overprikkeling;
- Empatisch vermogen/intuïtie.

Onderdeel 2 Ondersteuning hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel:

- Signaleringslijst ontwikkelingsbehoefte;
- Ideeën met betrekking tot ondersteuning van de volgende gebieden;
 - I creativiteit/artisticiteit/beelddenkend vermogen;
 - II filosofisch redeneren/interesse in spiritualiteit en intuïtie;
 - III rekenen.

Onderdeel 3 Coach voor hoogsensitieve kinderen

Signaleren van hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel

De manier waarop signalering plaats kan vinden, wordt met behulp van figuur 2 in beeld gebracht.

⇒ **stap 1**

Wanneer men bij een kind denkt aan hoogsensitiviteit, maar ook wanneer men denkt aan ADHD/ADD, PDD-NOS, dienen ouders en leerkracht na te gaan of er misschien sprake is van hoogsensitiviteit. Hiervoor kunnen de ouders de signaleringslijst van Aron invullen (ref. 9).

⇒ **stap 2**

Wanneer uit de signaleringslijst blijkt dat het kind hoogsensitief is, is het belangrijk dat het kind op dit gebied ondersteund wordt. Dan vult het kind zelf de signaleringslijst ontwikkelingspotentieel in, welke gebaseerd is op het onderzoek 'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelings-potentieel' (ref. 13).

Wanneer blijkt dat het kind niet hoogsensitief is, kunnen ouders en leerkracht vervolgoverleg plegen.

figuur 2

⇒ **stap 3**

Mogelijkheid A

Het kind is wel hoogsensitief en dient ondersteuning te krijgen hiervoor.

Het kind beschikt niet over een extra ontwikkelingspotentieel.

Mogelijkheid B

Het kind is hoogsensitief en beschikt over een extra ontwikkelingspotentieel, zodoende dient het kind ondersteuning te krijgen die hier op aansluit, omdat het kind anders in een neerwaartse spiraal terecht kan komen. (ref. 13).

3.2.2 Procedure

Via open vragen werd aan de respondenten gevraagd om mee te denken over de wijze waarop de invulling van de ontwikkelingsondersteuning plaats zou kunnen vinden. Omdat er tijdens het onderzoek naar hoogsensitiviteit en een relatie met ontwikkelingspotentieel ook een correlatie was gevonden met de stelling 'ik was/ben minder goed in rekenen dan in andere vakken', was er voor dit stukje speciale aandacht en werden er tips gevraagd aan de respondenten omdat dit zou kunnen duiden op de behoefte aan een andere manier van rekenonderwijs (ref. 13).

3.2.3 Onderzoeksgroep

Omdat het onderwerp van onderzoek een onderwerp is dat specifieke kennis behoeft, is er voor gekozen om voornamelijk deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit zoals adviseurs, coaches en/of auteurs, te interviewen. Daarnaast is ervoor gekozen om mensen die ontwikkelingsgericht met kinderen werken te interviewen, waaronder leerkrachten en mensen met een, aan hoogsensitiviteit verwante, specialisatie. Opvallend is dat 13 van de, in totaal 14, geïnterviewden aangeven zelf hoogsensitief te zijn. Zij hebben dit zelf kunnen achterhalen via de meegestuurde signaleringslijst HSK van Aron. Deze lijst is formeel voor kinderen. De lijst voor volwassenen is dezelfde maar dan in een volwassen vraagstelling (zie www.vereniginghooggevoelig.nl). Het uiteindelijke doel bestaat uit het 'ontwikkelen van een signaleringslijst', zodat kinderen met extra ontwikkelingspotentieel ondersteuning kunnen krijgen aan de hand van de aanbevelingen die er worden gedaan.

Groote onderzoeksgroep:

Er zijn 17 personen benaderd voor deelname, waarvan de respons 83% was (14 respondenten). Van de 3 personen die niet gereageerd hebben, bleek later dat 1 persoon het was vergeten (ook na een herhaalde oproep), 1 persoon had te weinig tijd en de laatste, een inhoudelijk deskundige op een aanverwant gebied, zei geen 'klik' te hebben met het fenomeen 'hoogsensitiviteit'.

Expertise/vakkennis respondenten

Onderstaande tabel vermeldt de expertise/vakkennis van de respondenten

	leerkracht/ pedagoog	auteur	werkt met kinderen	deskundige HSP/HSK	deskundige anders	zelf HSP
01			X	X		X
02			X	X		X
03		X	X	X		X
04			X	X		X
05		X		X		X
06		X		X		X
07	X			X		X
08	X	X		X		X
09	X		X			X
10	X				X	X
11	X		X		X	
12			X		X	X
13	X		X			X
14		X	X			X

Aanvullende activiteiten/kwaliteiten van de diverse respondenten

Een aantal respondenten zijn ook moeder (van hoogsensitieve kinderen), sommigen zijn (ook) werkzaam als coach, psycholoog, onderwijsadviseur, ouderadviseur en een enkeling is bezig met beleidsvorming van onderwijs.

Onderstaande tabel vermeldt het totale aantal personen per vakgebied

groep	expertise/vakgebied	totale personen vakgebied (per persoon meerdere keuzes mogelijk)
I	groep leerkrachten/pedagogen	6
II	groep auteurs	4
III	mensen die met kinderen werken	9
IV	groep deskundigen HSP/HSK	8
V	groep deskundigen ander gebied	3

Aanvullende informatie over de respondenten

Ieder van de respondenten is specialist en autoriteit op het eigen vakgebied. Zij hebben elk affiniteit met en kennis over hoogsensitiviteit, op grond waarvan zij zijn geselecteerd. Er is geen informatie over het aantal jaren ervaring van deze respondenten omdat dat in dit geval minder belangrijk werd gevonden dan kennis, kwaliteit, actualiteit en vernieuwingsdrang. De respondenten hadden de vrijheid om aanvullende informatie te geven. Deze informatie is als volgt:

Respondent 1 is coach en heeft een coachingpraktijk (VIRO Coaching) alwaar zij speciale aandacht heeft voor hoogsensitieve personen;

Respondent 2 werkt als specialist op het gebied van hoogsensitiviteit met hoogsensitieve kinderen en is erg deskundig op dit gebied;

Respondent 3 en respondent 4 zijn de initiatoren van het Landelijk informatiepunt hoogsensitieve kinderen (LiHSK) en geven advies aan ouders en leerkrachten;

Respondent 5 is auteur van een website over hoogsensitiviteit;

Respondent 6 is moeder van 2 hoogsensitieve kinderen en heeft al een aantal boeken over hoogsensitiviteit op haar naam staan;

Respondent 7 heeft een eigen praktijk voor hoogsensitieve kinderen, zij is daarnaast pedagoog;

Respondent 8 werkte vroeger als leerkracht in het basisonderwijs. Zij stond in Nederland aan de basis van de beweging die er rond het thema hooggevoeligheid ontstond. Toen het boek van Elaine Aron uitkwam in onvertaalde versie, zette zij een e-mail nieuwsbrief op waarin o.a. iedere maand een uittreksel van een hoofdstuk stond. Sinds 1990 heeft respondente een eigen praktijk waarin zij voornamelijk hooggevoelige mensen begeleidt. Daarnaast geeft respondente regelmatig lezingen. Naast de ervaringsdeskundigheid is er door deze respondente expertise opgebouwd, door talloze opleidingen, cursussen en trainingen;

Respondent 9 is leerkracht op een middelbare school, zij is ook moeder van 3 kinderen;

Respondent 10 is specialist op het gebied van hoogbegaafdheid (ECHA) en is daarnaast bezig met beleidsvorming van onderwijs en ouderadvies voor kinderen met een ontwikkelingsvoorsprong;

Respondent 11 is onderwijsadviseur;

Respondent 12 is pedagoge, zelf zeer sensitief en heeft veel ervaring met kinderen in verschillende leeftijdscategorieën die hoogsensitief zijn en verkeerd gediagnosticeerd met ADHD, ADD en aanverwante stoornissen. Respondente is van mening dat hoogsensitiviteit een positieve en krachtige eigenschap is. Respondente ervaart dat steeds meer kinderen hoogsensitief zijn en niet of moeilijk mee kunnen in het onderwijs zoals het nu gegeven wordt. Zij gelooft daadwerkelijk dat het onderwijs moet veranderen; dan zullen er immers veel minder kinderen vastlopen en uiteindelijk beloond worden voor hun creativiteit en anders denken, gericht vanuit het hart en niet zozeer vanuit het verstand;

Respondent 13 is docent van de opleiding tot mondzorgkunde voor kinderen in de leeftijdsgroep van 17 – 21 jaar;

Respondent 14 is psycholoog en heeft enkele artikelen geschreven naar aanleiding van zijn afstudeeronderzoek naar hoogsensitiviteit (Universiteit van Tilburg). De artikelen zijn verschenen

in HSK XL (een tijdschrift over hoogsensitieve kinderen), voor de nieuwsbrief Vereniging Hooggevoelig Nederland en voor het wetenschappelijk tijdschrift Orthopedagogiek.

3.2.4 Betrouwbaarheid en validiteit

Vragenlijst

De vragenlijst is vooral gericht op eigen ervaringen van de respondenten en hun mening op dit moment. Daarnaast is de vraagstelling vooral bedoeld om advies uit te kunnen brengen aan mensen die al dan niet beroepsmatig met HSK te maken hebben. De onderzoeksgroep bestaat uit 14 personen. De onderzoeksopzet is misschien niet dusdanig om een uitspraak te kunnen doen over betrouwbaarheid. Om te kunnen spreken over een hoge betrouwbaarheid van deze vragenlijst zou de onderzoeksgroep mogelijk verder uitgebreid moeten worden en/of zouden dezelfde vragen ook voorgelegd moeten worden aan een 2e soortgelijke groep, waarbij dan de resultaten vergelijkbaar zullen moeten zijn.

Signaleringslijst ontwikkelingspotentieel

De signaleringslijst ontwikkelingspotentieel is gebaseerd op de resultaten van een stage-onderzoek naar eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel. (ref. 13). De vragen die voorkomen op de signaleringslijst, zijn onderdeel van een grotere vragenlijst die toegepast is voor dat onderzoek en waarbij een relatief hoge correlatie werd aangetoond tussen hoogsensitiviteit en kenmerken die verband houden met extra ontwikkelingspotentieel. Dit verband is aangetoond in een groep die, naar statistische maatstaven, een significante omvang had (n=85). Dit betekent dat met deze specifieke vragen een voldoende betrouwbaar en valide instrument is gevonden om HSP-ers met de specifieke kenmerken te signaleren.

Dit neemt echter niet weg dat we kritisch mogen blijven ten aanzien van betrouwbaarheid en validiteit. Zaken zullen altijd voor verbetering vatbaar zijn.

4 RESULTATEN

De resultaten per stelling, welke stapsgewijs worden behandeld, worden hieronder per onderwerp weergegeven. De 3 hoofdonderwerpen die in het praktijkonderzoek aan de orde kwamen waren:

- ondersteuning van hoogsensitieve kinderen in hun ontwikkeling;
- signalering van hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel;
- ondersteunen van kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel.

In bijlage B worden de gemiddelde resultaten in een tabel, per groep gearrangeerd op expertise/vakgebied, weergegeven.

Op de vragenlijst werd ook nog de vraag gesteld aan de respondenten of zij zelf hoogsensitief waren. De respondenten konden dit zelf nagaan via de bijgevoegde signaleringslijst van Aron en anders via de website van de Vereniging Hooggevoelig Nederland (www.vereniginghooggevoelig.nl). Aan de hand hiervan vulden de respondenten in of zij van zichzelf vonden dat zij hoogsensitief waren of niet. 13 van de 14 respondenten vond van zichzelf dat zij hoogsensitief waren.

4.1 Ondersteuning van hoogsensitieve kinderen in hun ontwikkeling

Betreffende de ontwikkelingsondersteuning van hoogsensitieve kinderen zijn onderstaande onderwerpen aan de orde gekomen:

- Hoogsensitiviteit is een positieve eigenschap voor onze samenleving
- Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D
- Hoogsensitiviteit en overprikkeling
- Empatisch vermogen/intuïtie

Hieronder worden de resultaten per rubriek aangegeven.

4.1.1 Hoogsensitiviteit is een positieve eigenschap voor onze samenleving

Met de eerste stelling *'Ik vind dat hoogsensitiviteit een eigenschap is, die positief ingezet kan worden voor onze samenleving'*, was de groep auteurs het meest helemaal mee eens. De groep mensen die met kinderen werken en de groep deskundigen HSP/HSK scoren hetzelfde. De laagste score was die van de 'deskundigen op een ander gebied'. Zij gaven gemiddeld antwoord 2 en dit betekent 'mee eens'.

4.1.2 Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D

Met de tweede stelling *'Vooraleerst er gesproken wordt over ADD, ADHD of PDD-NOS, moet er worden nagaan of er sprake is van hoogsensitiviteit'*, was iedereen het 'helemaal eens' of 'mee eens'.

Niet iedereen was het helemaal eens met de derde stelling *'Dan zou er een hoop overheidsgeld bespaard kunnen worden omdat er minder kinderen doorverwezen zouden worden voor een psychologisch onderzoek'*. De antwoorden varieerden van 'mee eens' (groep deskundigen op een ander gebied) tot 'weet niet of neutraal' (groep deskundigen op het gebied van HSP/HSK en dit was dan tevens het laagste antwoord van deze groep). Een reden welke was opgegeven was voor de redelijke lage score:

'signalering van hoogsensitiviteit zegt niets over een adequate benadering. Kinderen kunnen al getraumatiseerd zijn' (opmerking van hoogsensitiviteitscoach).

4.1.3 Hoogsensitiviteit en overprikkeling

Met de vierde stelling *'Het is belangrijk voor het hoogsensitieve kind dat het zichzelf al op jonge leeftijd beter leert begrijpen'*, scoorde gemiddeld erg hoog. De laagste score was die van de groep leerkrachten/pedagogen. Hun antwoorden lagen tussen 'helemaal mee eens' en 'mee eens'. De groep 'deskundigen op een ander gebied' scoorden het hoogst. Zij waren het hier 'helemaal mee eens'.

Aangaande de vijfde stelling *'Het is belangrijk voor het hoogsensitieve kind dat het onderricht krijgt in hoogsensitiviteit'*, scoorden de groep 'auteurs scoorden het hoogst (helemaal mee eens – mee eens), terwijl de groep leerkrachten/pedagogen het laagst scoorden (mee eens – neutraal).

Op de zesde stelling *'dit onderricht kan het best in kleine groepjes plaatsvinden, gezamenlijk met andere hoogsensitieve kinderen, gaven de groep auteurs en de mensen die met kinderen werken een neutraal antwoord. De andere scores lagen tussen 'mee eens en weet niet of neutraal, behalve van de groep leerkrachten/pedagogen. Zij waren het over het algemeen eens met deze stelling.*

Opmerkingen die bij deze stelling naar voren kwamen waren:

'Het gaat om de behoefte, niet weer een apart groepje, maar integreer het (bijvoorbeeld in een groepje met begaafde kinderen. HS en HB gaan vaak samen)' (opmerking van leerkracht/deskundige begaafdheid). *'Dit hangt van het kind af. Voor sommige kinderen is een hele kleine groep al snel 'te veel''* (opmerking van coach voor hoogsensitieve kinderen).

De zevende stelling *'Het is goed voor het kind om begeleiding te krijgen zodat het zelf beter om leert gaan met overprikkeling en daardoor minder afhankelijk wordt van begeleiding'*. scoorde erg hoog. Een enkeling was het 'eens', maar de meesten waren het 'helemaal eens' met deze stelling.

Met de achtste stelling *'Het is belangrijk dat het kind de eigenschap leert te waarderen als een eigenschap met vele voordelen'*, was iedereen het eens of helemaal eens. Het viel op dat de groep 'deskundigen op een ander gebied', het hoogst scoorden. Zij waren het helemaal eens met deze stelling. De groep leerkrachten/pedagogen antwoorden net iets lager. Hun gemiddelde score ging richting 'mee eens'. Dit waren de uitersten, de andere antwoorden lagen hier tussenin.

4.1.4 Empatisch vermogen/intuïtie

Met de negende stelling *'Ik vind het belangrijk dat kinderen leren dat intuïtie iets heel gewoons is'*, scoorden de leerkrachten tussen 'helemaal mee eens' en 'mee eens', waarbij het gemiddelde richting 'mee eens' ging. De deskundigen op een ander gebied waren het hier 'helemaal mee eens. Dit waren de uitersten, de andere antwoorden lagen hier tussenin.

Met de tiende stelling *'Ik vind het belangrijk dat kinderen al vroeg leren om met hun eventuele empatisch vermogen om te gaan'*, scoorden de leerkrachten wederom tussen 'helemaal mee eens' en 'mee eens', waarbij het gemiddelde eerder richting 'mee eens' ging. Nu waren het de groep 'deskundigen HSP/HSK, die samen met de groep 'deskundigen op een ander gebied', de hoogste score hadden. Zij waren het over het algemeen 'helemaal eens'. De antwoorden van de andere groepen lagen tussen de antwoorden van de leerkrachten/pedagogen en deskundigen HSP/HSK en op een ander gebied, in.

4.2 Ondersteuning hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel

Met de elfde stelling *'Het zou goed zijn wanneer er een lijst zou bestaan die hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel kan signaleren'*, was iedereen het 'helemaal eens'. Dit is, gemiddeld genomen, wanneer men de groepen onderling vergelijkt, de hoogste score.

Aangaande de twaalfde stelling *'Hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel moeten de kans krijgen om gezamenlijk bezig te kunnen zijn'*, scoorden de deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit scores het hoogst. De antwoorden van hen liggen, samen met de antwoorden van de groep mensen die met kinderen werken en van de groep auteurs, tussen 'helemaal mee eens' en 'mee eens', echter alle drie wel dichterbij de buurt van 'mee eens'. De groep leerkrachten/pedagogen scoren hier het laagst, gezamenlijk met de deskundigen op een ander gebied. Hun antwoord ligt tussen 'mee eens' en 'weet niet of neutraal'. Een opmerking hierover van een persoon die zowel deel uitmaakt van de groep 'leerkrachten/pedagogen' als van de groep 'deskundigen op een ander gebied': *'denk er aan dat het om de begeleidingsbehoefte gaat. Maak niet weer aparte groepjes, maar voeg groepjes samen en integreer ze met elkaar'*.

4.2.1 Signalering hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel

Signaleringslijst

Over de signaleringslijst, ter inzage meegegeven aan de respondenten, werd een open vraag gesteld. De vraag luidde 'Wat vindt u van de signaleringslijst?'

Hieronder volgt een samenvatting. De volledige antwoorden zijn te vinden in bijlage C.

Positieve elementen signaleringslijst ontwikkelingspotentieel

- Zal bijdragen aan een positief welzijn van (jonge) hooggevoeligen.
- Goed.
- Heel toepasbaar en waardevol instrument.
- Herkenbare vragen.
- Lijst ziet er goed uit.
- Lijst sluit aan bij reeds bestaande lijsten die uitgaan van begaafdheid.
- Lijst heeft een toegevoegde waarde.
- Opsplitsen ontwikkelingsbehoeften is nuttig en toepasbaar.
- Goede lijst.
- Leuk en interessant.
- Vragen zijn prima.
- Duidelijk en overzichtelijk.
- Goede lijst.
- Vragen zijn goed en bruikbaar.
- Lijst lijkt op zichzelf prima.
- Als mensen hierdoor ontdekken dat ze een slim en/of hoogsensitief kind hebben, is het een prima lijst.
- Verwijzing naar op welk gebied kind kan worden uitgedaagd is zinvol.
- Goed hulpmiddel om dure onderzoeken en onbegrip van leraren en leerlingen te voorkomen.
- Een pre dat de leerlingen zelf de lijst in kunnen vullen.
- Prima lijst met bijna alleen herkenbare punten.
- Goede en duidelijke lijst.
- De lijst wordt goed ingedeekt vanwege hoge normering.

Aandachtspunten signaleringslijst ontwikkelingspotentieel

- Wel zorgvuldig mee om gaan.
- Wel belangrijk is dat er zorgvuldig mee wordt omgegaan.
- Kan een kind over zichzelf zeggen dat het emotioneel is?
- Belangrijk is dat degene die signaleert kennis heeft van hooggevoeligheid.
- Sommige vragen zijn misschien wat moeilijk geformuleerd.
- Respondent begrijpt de vraag over het onderdeel 'rekenen' niet.
- Mag uitgebreider.
- Moet ook door niet-hoogsensitieven gebruikt kunnen worden.
- Gemis aan specifieke vragen voor beelddenkers.
- Niet weer een nieuwe losse lijst introduceren in onderwijs.
- Wanneer lijst in onderwijs wordt gebruikt, integreren in andere lijst.
- Zoveelste lijst met kenmerken die begaafde kids hebben, brengt ouders in de war?
- Hoe gaat de leerkracht hier mee om?
- De lijst niet gebruiken om stempels op kinderen te drukken >

4.2.2 Ideeën ter ondersteuning

Ondersteunen van kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel

Aan de respondenten werd, via open vragen, gevraagd om ideeën aan te dragen voor ontwikkelingsondersteuning voor de behoeften die uit de signaleringslijst naar voren komen en de volgende onderdelen betreffen:

- I creativiteit/artisticiteit/beelddenkend vermogen;
- II filosofisch

Hieronder volgt een samenvatting. De volledige antwoorden zijn te vinden in bijlage D.

Ondersteuning ontwikkeling creatief/artistiek/beelddenkend vermogen

- Dans en beweging.
- Kinderyoga.
- Spelvormen en drama.
- Schilderen/tekenen/kleien.
- Werken met natuurlijke materialen.
- Buiten in de natuur met creatieve opdrachten.
- Een eigen tuintje.
- Zelf laten bedenken van een verhaal en dan vertellen aan elkaar en/of laten opschrijven.
- Ondersteuning bij het leren (beelddenken): 'leren leren'.
- Expressie, dans, theater, musische vakken.
- Schilderen, tekenen.
- Sport, theater.
- Verhalen schrijven.
- Zingen.
- Dans.
- Handenarbeid en textiele werkvormen.
- In de natuur met natuurmaterialen werken.
- Yoga, ontspanning, meditatie, dramalessen, toneel, dansen.
- Rollenspellen.

Ondersteuning ontwikkeling filosofisch/spiritueel/intellectueel vermogen

- Met dramavormen aan emoties werken.
- Kinderyoga-oefeningen en meditatie.
- Psychologie en pedagogiek (met mensen bezig zijn).
- Natuurbeleving door middel van ervaringsgerichte natuureducatie.
- Mediteren in de klas.
- Praten over gevoelens
- Gevoelens waarnemen in je lichaam.
- Lichaamsgeoriënteerde oefeningen.
- Spelletjes.
- Meer compassie en aandacht voor milieu en medemens.
- Psychologie.
- Meditatie.
- Spiritualiteit.
- Ervaringen delen in een liefdevolle dialoog.
- Praten over spirituele onderwerpen, bijvoorbeeld over de universele principes in alle religies, maar ook over paranormale verschijnselen, telepathie, dingen weten waarvan je niet weet dat je ze weet, leven na de dood.
- Dieper ingaan op het gedrag van kinderen en volwassenen; waarom doen ze zoals ze doen.
- Het gaat eigenlijk op ieder gebied vooral om diepgang. Voor veel HSK blijft het in het onderwijs allemaal veel te veel aan de oppervlakte.
- Overlap met hoogbegaafdheid, dit onderscheidt de hoogsensitieve leerling niet.
- Debatteren, leven uit je hart, leven met paranormaliteit (derde oog), voelen en zien van energieën.
- Kinderfilosofie.nl voor scholen introduceren.
- Rollenspellen
- Denk aan bepaalde overdenkingen die het kind kan hebben, emoties en gevoelens. Symbolisch uiten d.m.v. rollenspellen kan hierbij helpen.

Rekenen

Hieronder volgt een samenvatting van de ideeën. In bijlage E zijn de volledige antwoorden te vinden.

Aanvullende ideeën voor het onderwerp 'minder goed in rekenen'

- Een respondent gaf aan vroeger zelf zenuwachtig te worden van hoofdrekenen. De onderwijzeres noemde een som waar zij pijlsnel op moest antwoorden, daardoor ging zij slechter presteren dan zij eigenlijk had gekund.
- Voor HSK is rust en ontspanning heel belangrijk.
- HSK moeten niet opgejaagd worden.
- Niet teveel het accent leggen op presteren.
- Bij een rekenmethode staat de didactiek centraal, het gaat er dus om via welke lijnen je denkt en niet hoe je voelt.
- Denken in plaatjes, niet in woorden, minder didactisch (dit geldt tevens voor alle kinderen).
- Meer zelf mogen ervaren uitvinden, amenwerken.
- Uitgaan van het competente van kinderen.
- Kinderen (in het algemeen) zijn veel wijzer dan de samenleving ze nu geeft.
- HSK kunnen er aparte manieren van rekenen op na houden. Vaak wordt dat in het onderwijs gelogenstraft, omdat deze manieren niet volgens de 'methode' zijn. Het zou goed zijn als het kind eigen methodes en manieren mag ontwikkelen.

4.2.3 Coach voor hoogsensitieve kinderen

Op sommige scholen wordt gebruik gemaakt van een coach voor kinderen die bijvoorbeeld dyslectisch zijn. Op dezelfde manier zouden scholen gebruik kunnen maken van een coach die gespecialiseerd is op het gebied van hoogsensitiviteit. Deze coach zou dan bijvoorbeeld de groepjes, zoals boven, kunnen leiden waarbij kinderen bijvoorbeeld leren om beter zelfredzaam te zijn, leren over hun intuïtie, hun gevoeligheid, de gelegenheid krijgen om te filosoferen, om andere hoogsensitieve kinderen te ontmoeten etc. Deze hoogsensitiviteitscoach zou dan, naast de specialisatie op het gebied van hoogsensitiviteit, een psychologische of pedagogische achtergrond moeten hebben.

Op de vraag '*wat vindt u van het idee van een hoogsensitiviteitscoach voor het onderwijs?*', werden onderstaande antwoorden, kort samengevat, gegeven (voor de volledige antwoorden, zie bijlage F). Verder werden opmerkingen/tips, die wel belangrijk zijn maar niet direct over het onderwerp 'hoogsensitiviteitscoach' gaan, gesplitst van deze antwoorden om er in de conclusies/aanbevelingen toch iets mee te kunnen doen.

Meningen over hoogsensitiviteitscoach

1 Werkt met kinderen – deskundige HSP – zelf coach – zelf HSP

- Goed voorstel, een coach (en geen mentor).
- Hoogsensitiviteitscoach dient zelf ervaringsdeskundige op het gebied van hooggevoeligheid te zijn

2 Werkt met kinderen – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP en coach

- Goed voorstel, een coach (en geen mentor).
- Zelf werk ik (als coach) individueel met kinderen, ook in het onderwijs.

4 Werkt met kinderen – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

- Ieder kind zou je een goede coach wensen die hem en zijn leerkracht beter kan begeleiden.

5 Auteur – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

- Ik denk dat het goed zou zijn als er op scholen iemand was met zo'n psychologisch pedagogische achtergrond, het hoeft naar mijn mening niet specifiek voor HSK te zijn.

6 Auteur – deskundige hoogsensitiviteit en zelf hoogsensitief

- Ja, heel goed! Ik ken al iemand die zo werkt.

7 Pedagoog – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

- Mooi idee. Als aanvulling zou het ook mooi zijn als deze coach de leerkrachten en ouders kan adviseren en begeleiden.

8 Leerkracht – auteur – deskundige hoogsensitiviteit – zelf HSP – werkt als coach.

- Alleen goed als het gepresenteerd wordt als verrijking en niet in probleemsfeer komt.
- Oppassen voor stigmatisering.
- Fantastisch idee als het puur als iets uitdagends en leuks gepresenteerd wordt.
- Belangrijk is dat degene die het geeft zelf hoogsensitief is met een groot bewustzijn daarop.

9 Leerkracht – werkt met kinderen – zelf HSP

- Een goed idee.

10 Leerkracht – specialist hoogbegaafdheid (ECHA) – beleidsvorming onderwijs - geeft ouderadvies in verband met ontwikkelingsvoorsprong – zelf HSP

- Er is behoefte aan een coach voor kinderen om competenties in beeld te brengen (HB en HS). HSK niet apart, dat is niet uitvoerbaar.
- Informatieoverdracht rondom het fenomeen 'hoogbegaafdheid' moet uitgebreid worden. Laat koppeling tussen HS en HB niet verloren gaan. Hiervoor kan een coach ingezet worden, is beter dan een mentor. Kennisverspreiding via workshops.
- Goed idee om op een deel van de leerlingen een coach te zetten vanwege de begeleidingsbehoefte.

11 Leerkracht – deskundige op een ander gebied – onderwijsadviseur

Ben bang dat HS een hele grote overlap heeft met HB en je moet de zaken wel helder houden. dat zou ervoor pleiten dat professionals die werken met HB kinderen verstand zouden moeten hebben van hoogsensitiviteit.

12 Werkt met kinderen – deskundige op een ander gebied – zelf hoogsensitief

- Wat ik geloof is dat dit niet alleen maar voor HS kinderen geldt, maar voor alle kinderen.

13 Leerkracht – werkt met kinderen – zelf hoogsensitief

- Op zich een goed idee.

14 Psycholoog – werkt met kinderen – zelf hoogsensitief

- Zeer goed idee. Wel dient er rekening te worden gehouden met het feit: zitten er ook reeds gediagnosticeerde ADHD-ers of PDD-NOS'ers die wellicht ook hoogsensitief zijn?

Als laatste nog extra opmerkingen en tips

In bijlage G zijn extra opmerkingen en tips opgenomen van respondenten. De meeste daarvan kwamen al in de andere onderdelen naar voren. Enkele van deze tips worden, kort samengevat hieronder vermeld.

- de signalering dient veel vroeger plaats te vinden dan in groep 7, 8.
- alle kinderen hebben een goede ondersteuning nodig
- ook kinderen met een verborgen leerstoornis hebben ondersteuning nodig
- degene die ontwikkelingspotentieel signaleert, dient getraind te zijn
- voor alle kinderen ontwikkelingsondersteuning
- hoogsensitiviteit moet meer doordringen in de klinische praktijk
- ook een signaleringslijst maken voor een jongere groep
- voorlichting is heel belangrijk

5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

5.1 Discussie

Dit onderzoek ging over ondersteuning van hoogsensitieve kinderen met ontwikkelingspotentieel. 'Hoogsensitiviteit' scheidt nog wel, ondanks dat het een wetenschappelijk onderbouwd construct is, veel verwarring. Daarbij is het bijvoorbeeld heel gemakkelijk om sociaalwenselijk te antwoorden op de vragen van Aron, waarbij je jezelf dan vervolgens hoogsensitief kunt noemen. De criteria van de signaleringslijst van Aron zijn vrij soepel. Wanneer je slechts een paar antwoorden met 'ja' beantwoord hebt, kun je jezelf al hoogsensitief noemen, omdat deze elementen voor jou bijvoorbeeld heel sterk gelden. In dit onderzoek gaat het zeker niet om stempels, maar om het doel. Om het doel werkbaar te maken, wordt de term 'hoogsensitiviteit' gehanteerd. Hetzelfde geldt voor de term 'ontwikkelingspotentieel'. Dit ontwikkelingspotentieel houdt grofweg in dat er naast de emotionele gevoeligheden, artistieke kwaliteiten bestaan, maar er ook in meerdere mate sprake is van filosofische en spirituele interesse. Via de, voor dit doel ontwikkelde signaleringslijst, is het mogelijk om kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel te signaleren. Wanneer men met deze signaleringslijst wil gaan werken, dient men wel bekend te zijn met de materie. Er zijn vrij strakke criteria aangehouden, maar het is zeker niet de bedoeling om het instrument rechtlijnig te gebruiken zoals men bijvoorbeeld doet met een Wisc-test, waarbij men gestandaardiseerde normen aanhoudt. Men moet in eerste instantie vooral naar het kind kijken! Dit onderzoek is gehouden bij 14 personen.

Op microniveau betreft dit onderzoek de groep kinderen in de leeftijd van groep 7 en 8 van de basisschool en de brugklas van de middelbare school. De genoemde ondersteuning kan echter ook ingezet worden voor kinderen uit andere leeftijdsgroepen. Verder zouden er meer kinderen gebaat zijn bij creatieve ondersteuning, behalve alleen de HSK, maar ook bij yogalessen en lessen over spiritualiteit en filosofie op school (dit kan het meso-niveau genoemd worden). Op macroniveau zal uiteindelijk iedereen gebaat zijn bij het feit dat alle kinderen zo optimaal mogelijk worden ondersteund in hun totale ontwikkeling omdat dit zich uiteindelijk zal vertalen naar de gehele maatschappij.

5.2 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit het literatuuronderzoek en praktijkonderzoek samengevoegd, waarbij uiteindelijk door middel van de deelvragen antwoord wordt verkregen op de hoofdvraag. De deelvragen zullen beantwoord worden middels conclusies en aanbevelingen.

⇒ *Vraag 1 'Wat is hoogsensitiviteit vanuit biologisch en psychologisch oogpunt gezien?'*

Conclusie en tevens antwoord op deze vraag

Hoogsensitiviteit heeft een biologische basis en komt bij ongeveer 15% tot 20% van de bevolking voor. Hoogsensitieve kinderen zijn eerder overprikkeld dan gemiddeld. Deze overprikkeling kan ervoor zorgen dat zij minder goed functioneren.

Aanbeveling

Psychologe Linda Kreger-Silverman heeft onderzoek gedaan naar visueel-ruimtelijke leerlingen en auditief-volgordeleerlingen. Dit onderzoek wordt door de wetenschap niet altijd serieus genomen. Volgens deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit zijn HSK vooral visueel-ruimtelijke leerlingen. In het onderzoek naar de relatie van hoogsensitiviteit en een ontwikkelingspotentieel werd een correlatie aangetoond bij HSK met kenmerken zoals creativiteit, intuïtie en een sterk beeldend vermogen. Het lijkt er op dat HSP/HSK over het algemeen inderdaad vaker visueel-ruimtelijk ingesteld zijn dan auditief-volgordeleerlingen. Het verdient aanbeveling om hier wetenschappelijk onderzoek naar te doen. Dit onderzoek zou bijvoorbeeld uitgevoerd kunnen worden door de Radboud Universiteit

⇒ *Vraag 2 'Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensitieve kinderen te ondersteunen in hun ontwikkeling?'*

Conclusie en beantwoording vraagstelling

De leerkracht zou, eerst samen met de ouders, na moeten gaan of er sprake is van hoogsensitiviteit. Als blijkt dat het niet zo is, dan kan er eventueel doorverwezen worden. Dit blijkt zowel uit het literatuuronderzoek als uit het praktijkonderzoek.

Leerkrachten dienen over de eigenschap hoogsensitiviteit te leren en aan HSK overbrengen hoe zij hier het beste mee om kunnen gaan.

Aanbevelingen:

Om misdiagnoses zoals ADD of ADHD te helpen voorkomen verdient het aanbeveling dat de leerkracht, eerst samen met de ouders, nagaat of er sprake is van hoogsensitiviteit. Met een hoogsensitief kind dient heel anders omgegaan te worden dan met een kind dat werkelijk ADD, ADHD of PDD-NOS heeft. Met een goede begeleiding van het kind en kennis over de eigenschap is al de helft gewonnen. Door deskundigen op het gebied van hoogsensitiviteit dient er kennis over dit onderwerp verspreid te worden, vooral ook bij onderwijsprofessionals en ouders. De informatieverstrekking kan plaatsvinden door middel van lezingen en presentaties. Naast scholen, kan men terecht bij Bureaus Jeugdzorg, de Geestelijke Gezondheidszorg en ouderadviesbureaus. Hoogsensitieve kinderen dienen tools in handen te krijgen om met de eigenschap om te leren gaan, zowel met de nadelen als met de voordelen.

Het verdient aanbeveling om in lerarenopleidingen ook al aandacht te besteden aan het fenomeen hoogsensitiviteit en, hieraan gelinkt, een extra ontwikkelingspotentieel. Een belangrijke eigenschap van hoogsensitieve kinderen is hun intuïtie en empathisch vermogen. In de lerarenopleiding dient het bestaan hiervan erkend te worden zodat leraren intuïtieve kinderen beter gaan begrijpen. Zolang het nog niet zover is dat deze zaken in het onderwijsvak 'bestaan', verdient het aanbeveling om voor kinderen die ondersteuning op dit gebied nodig hebben, iemand van buitenaf in te schakelen, zoals een hoogsensitiviteitscoach.

⇒ *Vraag 3 'Over welke specifieke eigenschappen beschikken HSK met een extra ontwikkelingspotentieel?'*

Conclusie en beantwoording vraagstelling

Hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel hebben de volgende kenmerken:

- het intellectuele, de behoefte aan kennis en informatie, diepzinnigheid;
- een beelddenkend vermogen, een grotere creativiteit;
- verfijnd gevoelsbewustzijn, emotionele intensiteit.

⇒ *Vraag 4 'Hoe kunnen hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, gesignaleerd worden?'*

Conclusie en beantwoording vraagstelling

Binnen het kader van deze afstudeerscriptie is een signaleringslijst ontwikkeld, die als zeer bruikbaar is bestempeld door de respondenten.

Aanbeveling

Een tip is om mensen te trainen die met deze lijst gaan werken en, zij dienen dan zelf ook hoogsensitief te zijn en/of gespecialiseerd te zijn op het gebied van hoogsensitiviteit of een aanverwant onderwerp. Om die reden kan er, naast leerkrachten die bekend zijn met HS, gebruikt worden gemaakt van mensen die als hoogsensitiviteitscoach werkzaam zijn. Men dient ook kennis te hebben van de theorie van K. Dabrowski, omdat deze aan de basis staat van het 'extra ontwikkelingspotentieel'. Men kan zich laten voorlichten. Een tip is bijvoorbeeld de website '<http://www.hoogbegaafdennu.nl>'.

⇒ *Vraag 5 'Wat kunnen onderwijsprofessionals doen om hoogsensitieve kinderen met een ontwikkelingspotentieel te ondersteunen in hun ontwikkeling?'*

Conclusies betreffende I Creatief/artistiek/beelddenkend vermogen

Ook voor andere kinderen is het goed om creatief bezig te kunnen zijn, maar voor HSK is het het belangrijkste dat zij niets 'voorgekauwd' krijgen.

Conclusies betreffende II Filosofie/spiritualiteit/intense emoties/sterk intuïtief/intellectueel:

Ondersteuning met lessen in psychologie, filosofie en spiritualiteit en het liefst in kleine groepjes.

Aanbevelingen

Scholen zouden hiermee nu al aan de slag kunnen gaan, door het opzetten van kunstklasjes en filosofieklasjes, door dramalessen en yoga op school in te voeren. Er bestaan nu al bepaalde klasjes, zoals verrijkingsklassen op school waar projecten uitgevoerd worden. Het geheel invoeren van deze vormen, voor alle kinderen, wordt geadviseerd door enkele respondenten. Men zou na kunnen gaan in hoe verre dit uitvoerbaar is.

Mochten leerkrachten het gevoel hebben om 'te kort te schieten' betreffende HSK, is het goed om in het onderwijsteam te vergaderen over de mogelijkheid tot het inhuren van een hoogsensitiviteitscoach, met het doel om zowel leerkracht, kinderen met deze eigenschap, als ouders, te ondersteunen en te adviseren.

Conclusies betreffende III rekenen

Hoogsensitieve kinderen zijn mogelijk gebaat bij een andere manier van rekenen. Ook moet er niet de nadruk gelegd worden op presteren onder druk.

Aanbeveling

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat er een verwantschap is tussen hoogsensitiviteit en hoogbegaafdheid. Het kenmerkende voor hoogbegaafden is dat zij vaak 'topdown-denkers' zijn (denken vanuit het geheel naar kleinere delen). Om die reden zou het een oplossing kunnen zijn om met top-down methoden te gaan werken.

Conclusie betreffende een hoogsensitiviteitscoach

Het idee van een 'hoogsensitiviteitscoach' voor het onderwijs is door de respondenten erg enthousiast ontvangen. Vooral leerkrachten is de mening toegedaan dat coaches er voor moeten zorgen om 'competenties in beeld te brengen'. Omdat hoogsensitiviteit een overlap heeft met hoogbegaafdheid is het zaak dat de coach van beide zaken verstand heeft.

Aanbevelingen

Hoogsensitiviteitscoaches zijn nodig omdat zij gespecialiseerd zijn op het gebied van hoogsensitiviteit. Zij dienen hun kennis, ervaring en specialisme uit te breiden en te delen. Hoogsensitiviteitscoaches dienen optimaal op de hoogte te blijven van de laatste ontwikkelingen op het gebied van hoogsensitiviteit en te verifiëren wat juist is zodat hoogsensitieve kinderen en volwassenen de ondersteuning krijgen die zij nodig hebben om zich volledig te kunnen ontwikkelen en in hun kracht te kunnen staan.

De conclusies op een rijtje

1. De eigenschap 'prikkelgevoeligheid' heeft een biologische basis bij HSK en kan ervoor zorgen dat zij minder goed functioneren.
2. Onderwijsprofessionals dienen eerst samen met ouders na te gaan of kinderen hoogsensitief zijn, voordat zij kinderen doorverwijzen voor psychologisch onderzoek.
3. Onderwijsprofessionals kunnen kinderen lesgeven in hoogsensitiviteit, zodat de kinderen een manier vinden om hiermee om te leren gaan.
4. Hoogsensitieve kinderen kunnen gesignaleerd worden met behulp van de signaleringslijst voor ontwikkelingspotentieel, die speciaal voor dit doel ontwikkeld is.
5. Onderwijsprofessionals kunnen putten uit tal van ondersteuningsactiviteiten, zoals in bijlage D te vinden is, om deze groep te ondersteunen in hun ontwikkeling.
6. Het is raadzaam om een hoogsensitiviteitscoach aan te stellen om te helpen met het invoeren van al deze plannen.

5.3 Beantwoording hoofdvraag

Met bovengenoemde gegevens, kan er nu een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag:

'Op welke manier kan er voor gezorgd worden dat hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel, zich zo volledig mogelijk kunnen ontwikkelen in het schoolsysteem?'

Samengevat: Informatieverstrekking is erg belangrijk en ook dat deze terecht komt bij zoveel mogelijk mensen die met kinderen werken, evenals bij de ouders. HSK moeten zelf leren om met hun prikkelgevoeligheid om te gaan. Onderwijsprofessionals kunnen hen hierbij helpen, bijvoorbeeld door over hoogsensitiviteit te onderwijzen. Wel heel belangrijk is dat de leerkracht affiniteit heeft met het onderwerp, anders kan er beter gebruik worden gemaakt van een specialist, zoals een hoogsensitiviteitscoach. Er is een signaleringslijst voor ontwikkelingspotentieel ontwikkeld (deze is op te vragen bij de ontwikkelaar en dient alleen gebruikt te worden door getrainde mensen).

Slotaanbevelingen ten aanzien van vraagstelling en ten uitvoer brengen van plannen

Aanbeveling voor de wetenschap

Een aanbeveling voor de wetenschap is om onderzoek te doen naar visueel-ruimtelijk denken in vergelijking met auditief-volgordelijk denken, in het verlengde van het onderzoek van Linda-Kreger Silverman. De vragen waarop antwoord verkregen zou kunnen worden zijn:

- Zijn hoogsensitieve personen vaker visueel-ruimtelijk denkend dan gemiddeld?
- Is er een verband tussen visueel-ruimtelijk denken en het gebruik van de rechterhersenhelft?

Rekenen

Ook ten aanzien van de bevindingen met betrekking tot het rekenen van hoogsensitieve leerlingen kan (meer) onderzoek gedaan worden:

- Is er een verband tussen een andere manier van rekenen, visueel-ruimtelijk denken en hoogsensitiviteit?

Lerarenopleidingen

In lerarenopleidingen dient het begrip hoogsensitiviteit meer aandacht te krijgen, alsmede hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel (zie ook <http://www.hoogbegaafdennu.nl>). Er moet in onderwijsopleidingen veel meer geleerd worden over deze onderwerpen. Daarnaast dienen onderwijsprofessionals op de hoogte te blijven van ontwikkelingen en nieuwe informatie; de informatie die zij tot zich nemen dient geoptimaliseerd zijn, waardoor elk kind kans heeft om zich volledig te ontplooiën en waardoor het foutief bestempelen van kinderen zoveel mogelijk voorkomen wordt.

6. LITERATUURLIJST

1. Aron, E.N. (2008) Hoogsensatieve personen. Hoe blijf je overeind als de wereld je overweldigt? Amsterdam: Archipel, 25e druk
2. Handboek Ontwikkelingspsychologie, Grondslagen en theorieën, vijfde, geheel herziene druk. L. Verhofstadt-Denève, P. van Geert, A. Vyt p. 292
3. Jung, C.G. (1999) Herinneringen dromen gedachten, een autobiografie. Redactie Aniel Jaffe, Lemniscaat, 7e druk
4. Mesich, K. (2005). Overlevingsgids voor hooggevoeligen. Kampen, Uitgeverij Ten Have
5. Nieuwenbroek, S. (2006). Hoogsensatieve leerlingen. Esch, Quirijn
6. Aron, E.N. & Aron, A. (1997) Sensory-Processing Sensitivity & Its Relation to Introversion and Emotionality. By the American Psychological Association. Inc State University of New York at Stony Brook. Journal of Personality and Social Psychology, Vol 73, no 2, 345-368
7. Aron, E.N., Aron, A. & Davies, K.M. (2005) by the Society for Personality and Social Psychology, Inc State University of New York at Stony Brook
8. Aron, E.N. (2004). Revisiting Jung's concept of innate sensitiveness Francisco. Journal of Analytical Psychology, 49, 337-367
9. Jong, B.D.H. de. Temperament of stoornis? Hoogsensitiviteit in relatie tot AD(H)D en PDD-NOS. Scriptie over onderzoek, www.annabosman.eu/documents/deJong2010.pdf
10. Lubben, S. van der (2008). Hoogsensatieve kinderen op de basisschool: verminderen van overprikkeling. Bachelor scriptie Hogeschool, Amsterdam. www.vereniginghooggevoelig.nl
11. Smolewska, K.A., McCabe, S.B. & Woody, E.Z. (2006). A psychometric evaluation of the Highly Sensitive Person Scale: The components of sensory-processing sensitivity and their relation to the BIS/BAS and Big Five. Personality and Individual Differences, 40, 1269-1279
12. Umans E.F.C. (2010) Een brug naar nieuwe tijdsonderwijs, artikel voor Mens en Spirit
13. Umans, E.F.C. (2010). Eigenschappen van hoogsensatieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel. Onderzoeksverslag. Radboud Universiteit Nijmegen. www.vereniginghooggevoelig.nl
14. www.euronet.nl/~mjkbeeld/Omgekeerd_Briljant.pdf, p.4
15. www.everyoneweb.com/dabrowski/ (mei-oktober 2010)
16. www.lihsk.nl. (bezoekt mei-september 2010)
17. positivedisintegration.com. (mei-september 2010)
18. reinatminerva.wordpress.com/2010/05/10/pillen-voor-de-adhd-beweging/ (December 2010)
19. www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1196241/2008/10/17/De-risico-rsquo-s-van-Ritalin.dhtml
20. www.vereniginghooggevoelig.nl. (bezoekt mei-september 2010)
21. en.wikipedia.org/wiki/Positive_disintegration (juni-november 2010)
22. nl.wikipedia.org/wiki/Wetenschapsfilosofie (november 2010)

AFKORTINGENLIJST

ADD	Attention Deficit Disorder
ADHD	Attention Deficit Hyperactivity Disorder
CBCL	Child Behavior Check List
CVB	Stichtingsbestuur College van Bestuur
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
HB	hoogbegaafd
HSK	Hoogsensitieve kinderen
HSP	Hoogsensitieve personen
HS	hoogsensitief
LiHSK	Landelijk informatiepunt hoogsensitieve kinderen
PDD-NOS	Pervasive Developmental Disorder Not Otherwise Specified
SKU	De Stichting Katholieke Universiteit
TPD	Theory of Positive Disintegration

Bijlage A Vragenlijst ondersteuning hoogsensitieve kinderen en ontwikkelingspotentieel**Vragenlijst begeleiding hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel**

Naam deelnemer _____

Kruis aan wat van toepassing is (meer dan 1 optie mogelijk)

0 leerkracht
 0 psycholoog
 0 auteur
 0 werkt met kinderen
 0 deskundige hoogsensitiviteit
 0 deskundige op een ander gebied
 0 zelf hoogsensitief (*dit is na te gaan via de signaleringslijst van Aron, zie bijlage*)

Vul eventueel aan: _____

Toelichting

Dit is een gemengde vragenlijst, welke bestaat uit stellingen, waarbij het nummer aangekruist moet worden dat het meest van toepassing is, zie hieronder:

- 1 helemaal mee eens;
- 2 mee eens;
- 3 weet niet of neutraal;
- 4 mee oneens;
- 5 helemaal mee oneens

Daarnaast bestaat deze lijst uit een aantal open vragen. Er worden diverse onderwerpen behandeld en de vragenlijst wordt afgesloten met informatie over een signaleringslijst en vragen daarover.

Inleiding vragen

Met het introduceren van het begrip hoogsensitiviteit in 1997 werden, naast het negatieve element van overprikkeling, ook de positieve elementen van deze eigenschap benadrukt, zodat hoogsensitiviteit een juiste plaats zou krijgen in onze Westerse samenleving. Er is verschil in de manier waarop het Westen en het Oosten met deze eigenschap om gaan. Waar in het Oosten hoogsensitieve kinderen de leiderfiguren plegen te zijn, zijn zij dat in het Westen meestal niet.

01) Ik vind dat hoogsensitiviteit een eigenschap is, die positief ingezet kan worden voor onze samenleving.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

Hoogsensitiviteit in relatie met AD(H)D

Misschien krijgen tegenwoordig veel kinderen onterecht een diagnose zoals AD(H)D, maar zijn zij gewoon heel sensitief. Bob de Jong, psycholoog, deed hier onderzoek naar en stelt, aan de hand van zijn onderzoeksgegevens, dat er eerst eens gekeken moet worden of kinderen hoogsensitief zijn, voordat zij een diagnose krijgen zoals AD(H)D [Jong, B.D.H. *Temperament of stoornis? Hoogsensitiviteit in relatie tot AD(H)D en PDD-NOS, 2010*].

Stellingen

02) Vooraleerst er gesproken wordt over ADD, ADHD of PDD-NOS, moet er worden nagaan of er sprake is van hoogsensitiviteit.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

03) Dan zou er een hoop overheidsgeld bepaard kunnen worden omdat er minder kinderen doorverwezen zouden worden voor een psychologisch onderzoek.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

Omgaan met de eigenschap hoogsensitiviteit en overprikkeling

Hoogsensatieve kinderen raken eerder overprikkeld. Het is belangrijk om deze overprikkeling te voorkomen en/of te reguleren. Sanne van der Lubben deed hier onderzoek naar, door middel van haar afstudeerscriptie *'Hoogsensatieve kinderen op de basisschool: verminderen van overprikkeling'* (2009) [<http://www.vereniginghooggevoelig.nl/>]. In haar scriptie was het hoofditem: overprikkeling voorkomen en reguleren. Hierbij werden tips gegeven, welke vooral waren bedoeld voor de leerkracht. Mijn mening is dat het kind zelf vooral moet leren over de eigenschap hoogsensitiviteit, omdat het een temperament is van het kind zelf. Het kind moet zelf leren hoe het hier het beste mee om kan gaan in verschillende situaties.

Stellingen

04) Het is belangrijk voor het hoogsensatieve kind dat het zichzelf al op jonge leeftijd beter leert begrijpen.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

05) Het is belangrijk voor het hoogsensatieve kind dat het onderricht krijgt in hoogsensitiviteit.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

06) Dit onderricht kan het best in kleine groepjes plaatsvinden, gezamenlijk met andere hoogsensatieve kinderen.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

07) Het is goed voor het kind om begeleiding te krijgen zodat het zelf beter om leert gaan met overprikkeling en daardoor minder afhankelijk wordt van begeleiding.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

08) Het is belangrijk dat het kind de eigenschap leert te waarderen als een eigenschap met vele voordelen.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

Empatisch vermogen/intuïtie

Overprikkeling is niet het enige waar hoogsensitieve kinderen mee om moeten leren gaan. *'Zij beschikken ook over een groter empatisch vermogen dan gemiddeld'* stelt Kyra Mesich [Mesich K. *'Overlevingsgids voor hoogevoeligen'*, Uitgeverij Ten Have (2005)]. Mesich vindt dat ons empatisch zintuig, net als onze andere zintuigen, op een natuurlijke manier in balans gebracht zou moeten zijn. Helaas ontkent onze westerse maatschappij het bestaan ervan, zo stelt zij. Wanneer het empatisch vermogen wordt ontkend, ontstaan er problemen, omdat het een essentieel onderdeel is van de eigenheid van hoogsensitieve personen. *'Het empatisch vermogen is niets ander dan intuïtie'*, zo stelt Mesich: *'Het verschaft ons informatie die het intellect ons niet kan geven'*. Uit de resultaten van mijn onderzoek *'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel'*, blijkt inderdaad dat hoogsensitieve personen over het algemeen intuïtiever zijn dan gemiddeld.

Stellingen

09) Ik vind het belangrijk dat kinderen leren dat intuïtie iets heel gewoons is.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

10) Ik vind het belangrijk dat kinderen al vroeg leren om met hun eventuele empatisch vermogen om te gaan.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

Signaleringslijst Ontwikkelingsbehoeften

Met hoogsensitiviteit wordt veelal de prikkelgevoeligheid aangehaald. Deze heeft een biologische basis en houdt verband met de intense manier van informatie verwerken. In mijn onderzoek *'Eigenschappen van hoogsensitieve personen en relatie tot ontwikkelingspotentieel'*, komt naar voren dat ook andere eigenschappen, zoals 'creativiteit' en 'het hebben van fantasie', verband houden met hoogsensitiviteit. Deze zijn in meerdere mate dan gemiddeld aanwezig bij hoogsensitieve personen. Hiermee is niet gezegd dat alle hoogsensitieve personen meer dan gemiddeld over die eigenschappen beschikken. Door de prikkels weg te nemen, zou een aantal hoogsensitieve kinderen in het onderwijs wel al prima geholpen zijn. Er is echter een groep hoogsensitieve kinderen die niet geholpen is met alleen het wegnemen van de prikkels, maar ook een extra ontwikkelingsbehoefte heeft. Deze ontwikkelingsbehoefte heeft te maken met een aantal grote gevoeligheden (overexcitabilities), volgens de theorie van Dabrowski.

Kinderen met dit extra (menselijk) ontwikkelingspotentieel kunnen zich niet volledig ontwikkelen in het huidige onderwijssysteem en missen vaak ook nog eens de aansluiting.

Het zou goed zijn voor deze kinderen om in groepjes (Peer-groepen) met deze activiteiten bezig te kunnen zijn zodat zij:

- de kans krijgen om het aangeboren potentieel te ontwikkelen;
- de kans krijgen om meer kinderen te ontmoeten die net zo zijn als zij, zodat zij zich kunnen spiegelen (hetgeen goed is voor hun ontwikkeling), en zodat zij gemakkelijker aansluiting kunnen vinden.

Stellingen

11) Het zou goed zijn wanneer er een lijst zou bestaan die hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel kan signaleren.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

12) Hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel moeten de kans krijgen om gezamenlijk bezig te kunnen zijn.

Helemaal mee eens 1 2 3 4 5 Helemaal mee oneens

Bijlage B Ondersteuning hoogsensitieve kinderen, gemiddelden

Bij de evaluatievragen werden onderstaande betekenissen gehandhaafd:

- 1 = helemaal mee eens
 2 = mee eens
 3 = weet niet of neutraal
 4 = mee oneens
 5 = helemaal mee oneens

Gemiddelde waarde antwoorden per groep

Antwoorden	I	II	III	IV	V	VI*
01) Ik vind dat hoogsensitiviteit een eigenschap is, die positief ingezet kan worden voor onze samenleving'.	1,67	1,11	1,13	1,13	2	1,36
02) Vooraleerst er gesproken wordt over ADD, ADHD of PDD-NOS, moet er worden nagaan of er sprake is van hoogsensitiviteit.	1,67	1,44	1,5	1,38	2	1,5
03) Dan zou er een hoop overheidsgeld bespaard kunnen worden omdat er minder kinderen doorverwezen zouden worden voor een psychologisch onderzoek.	2,67	2,33	2,5	3	2	2,57
04) Het is belangrijk voor het hoogsensitieve kind dat het zichzelf al op jonge leeftijd beter leert begrijpen.	1,67	1,44	1,5	1,63	1	1,5
05) Het is belangrijk voor het hoogsensitieve kind dat het onderricht krijgt in hoogsensitiviteit.	2,33	1,67	1,75	2,13	2	2
06) Dit onderricht kan het best in kleine groepjes plaatsvinden, gezamenlijk met andere hoogsensitieve kinderen.	2,17	3	3	2,75	2,67	2,71
07) Het is goed voor het kind om begeleiding te krijgen zodat het zelf beter om leert gaan met overprikkeling en daardoor minder afhankelijk wordt van begeleiding.	1,67	1,11	1,13	1,13	1	1,14
08) Het is belangrijk dat het kind de eigenschap leert te waarderen als een eigenschap met vele voordelen.	1,67	1,44	1,5	1,5	1,33	1,6
09) Ik vind het belangrijk dat kinderen leren dat intuïtie iets heel gewoons is.	1,67	1,44	1,5	1,63	1,33	1,5
10) Ik vind het belangrijk dat kinderen al vroeg leren om met hun eventuele empathisch vermogen om te gaan.	1,67	1,55	1,5	1,38	1,33	1,5
11) Het zou goed zijn wanneer er een lijst zou bestaan die hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel kan signaleren.	1,5	1,55	1,5	1,5	1	1,5
12) Hoogsensitieve kinderen met een extra ontwikkelingspotentieel moeten de kans krijgen om gezamenlijk bezig te kunnen zijn.	2,33	1,78	1,75	1,63	2,33	1,93

*zie ook pagina 18

Bijlage C Antwoorden op open vraag over signaleringslijst ontwikkelingsbehoeften

1 heeft als HSP deskundige een coachingpraktijk en denkt dat het een heel toepasbaar en waardevol instrument is wat zeker, mits zorgvuldig mee omgegaan, zal bijdragen aan een positief welzijn van (jonge) hooggevoeligen.

2 vindt de lijst op het eerste gezicht goed. De vragen lijken herkenbaar te zijn voor de kinderen. De respondent vraagt zich over de vraag 'ik ben emotioneel' wel af of een kind dat wel van zichzelf kan zeggen.

3 vindt dat de signaleringslijst er goed uit ziet.

4 vindt dat de lijst goed aansluit bij reeds bestaande lijsten die uitgaan van begaafdheid en/of ontwikkelingsvoorsprong. De deelnemer vindt het wel heel belangrijk dat degene die signaleert kennis heeft van hooggevoeligheid. Dan heeft de lijst een toegevoegde waarde.

5 vindt het splitsen van de 2 categorieën ontwikkelingsbehoeften nuttig en toepasbaar. Wel vindt de respondent dat sommige vragen wat moeilijk geformuleerd zijn en wanneer de leerkracht dan uitleg zou moeten geven, zou dit het antwoord van het kind beïnvloeden.

De respondent begrijpt ook niet wat het onderdeel 'rekenen' erbij doet.

6 heeft de lijst uitgeprobeerd bij haar dochter (dochter is een HSK, aldus de respondent en scoort erg hoog op de signaleringslijst; dit betekent dat zij op alle vragen 'ja' antwoordde, behalve op de vraag over 'veel ideeën', 'creatief zijn', over 'soms iets weten wat je eigenlijk niet kunt weten' en 'van de ene op de andere gedachte schieten' (de twee laatste vragen had zij met een vraagteken beantwoord). De respondent vindt het een goede lijst maar vindt tevens dat deze uitgebreider mag.

7 vindt de lijst leuk en interessant. De respondent vindt dat de lijst ook door niet-hoogsensitieve kinderen gebruikt kan worden. Ongeveer 1/3 van de kinderen denkt in beelden en ook zijn er meer kinderen die moeite hebben met rekenen.

8 heeft vroeger als leerkracht in het basisonderwijs gewerkt en vindt de vragen prima. Er is een gemis aan specifieke vragen voor beelddenkers die ook vaak specifieke problemen hebben in het huidige onderwijs. Er is geen bewijs maar de inschatting is dat zij allemaal hoogsensitief zijn.

9 vindt de signaleringslijst duidelijk en overzichtelijk.

10 (specialist hoogbegaafdheid – ECHA) vertelt de lijst goed te vinden. Deelnemer 10 is van origine leerkracht en vindt het geen goed idee om weer een losse lijst te introduceren. Dit is praktisch niet uitvoerbaar. De vragen zijn wel goed en erg bruikbaar. Het idee is om deze vragen te integreren in een andere lijst, wanneer het voor het onderwijs gebruikt wordt.

11 is onderwijsadviseur en zegt over de lijst:

'Wat betreft de signaleringslijst blijf ik ambivalent. Hij lijkt me op zichzelf prima. Wat mij bezighoudt is dat het de zoveelste lijst is met kenmerken die begaafde kids kunnen hebben en dat dat in de praktijk betekent dat ouders die hem voorgelegd krijgen niet precies weten waar ze aan toe zijn. Maar als hij ertoe leidt dat meer mensen ontdekken dat ze een slim en/of hoogsensitief kind hebben, prima.

Ook de verwijzing op welk gebied het kind kan worden uitgedaagd is zinvol. Alleen, op welke manier gaat de leerkracht hiermee aan de slag? Er moet nog een flink vervolg aan worden gegeven voordat het in de praktijk betekent dat het kind ook echt de begeleiding krijgt die het nodig heeft.

12 is zelf zeer sensitief en heeft veel ervaring met HSK in diverse leeftijdscategorieën die verkeerd gediagnosticeerd zijn met ADHD/ADD en aanverwante stoornissen. Respondent gelooft dat een signaleringslijst een goed hulpmiddel kan zijn, juist ook om dure onderzoeken en onbegrip van leraren en leerlingen te voorkomen. De respondent, die het een pre vindt dat de leerlingen de lijst zelf in kunnen vullen, wil niet dat er stempels op kinderen worden gedrukt. Daar moet deze lijst niet voor gebruikt worden.

13 vindt dat het een lijst is met bijna alleen maar herkenbare punten.

14 is psycholoog en is ook afgestudeerd op het onderwerp hoogsensitiviteit. De respondent vindt het een goede en duidelijke lijst. 'De kritiek die je, als je het puur wetenschappelijk bekijkt, bijvoorbeeld op de lijst van Aron kunt hebben is dat je sommige stellingen nogal 'sociaalwenselijk' kunt invullen,' vindt de respondent, 'toch vind ik deze kritiek niet op jouw lijst van toepassing, omdat je dat heel goed indekt met de normering: 10 of meer 'ja' -> etc. Goed afgebakend dus!', aldus de respondent.

Bijlage D Antwoorden op open vragen over ontwikkelingsondersteuning

Ondersteuning ontwikkeling creatief/artistisch/beelddenkend vermogen

1 Dans en beweging, kinderyoga aanreiken aan kinderen om in contact met hun eigen lichaam te leren zijn.

2 Waar ik zelf graag met kinderen mee werk zijn spelvormen en drama. En verder veel schilderen/tekenen/kleien/werken met natuurlijke materialen. Ook buiten in de natuur met creatieve opdrachten en/of een eigen tuintje. Het zelf laten bedenken van een verhaal en dan vertellen aan elkaar en/of laten opschrijven.

3 Ondersteuning bij het leren (beelddenken): 'leren leren'.

6 Expressie, dans, theater, musische vakken, schilderen, tekenen, sport, theater

8 Verhalen schrijven, zingen, dans, handenarbeid en textiele werkvormen, in de natuur met natuurmaterialen werken. Dit alles op een hoog niveau omdat er vaak zeer talentvolle kinderen tussen zitten; het zou heel mooi zijn als die iets op hun eigen niveau aangereikt krijgen.

12 Yoga, ontspanning, meditatie, dramalessen, toneel, dansen.

14 Rollenspellen; zo kunnen de kinderen hun overvloed aan prikkels, en bepaalde moeilijke/vervelende gebeurtenissen die zij opkroppen vanuit onprettige situaties, verwerken (en ook van elkaar leren hoe hier het beste mee om te gaan).

Ondersteuning ontwikkeling spiritueel/intellectueel vermogen

2 Met dramavormen aan emoties werken. Kinderyoga-oefeningen en meditatie.

3 Psychologie en pedagogiek (met mensen bezig zijn).

4 Natuurbeleving door middel van ervaringsgerichte natuureducatie.

6 Mediteren in de klas, praten over gevoelens, gevoelens waarnemen in je lichaam. Veel lichaamsgeoriënteerde oefeningen, spelletjes. Meer compassie en aandacht voor milieu en medemens, psychologie, meditatie, spiritualiteit.

8 Ervaringen delen in een liefdevolle dialoog, praten over spirituele onderwerpen, bijvoorbeeld over de universele principes in alle religies, maar ook over paranormale verschijnselen, telepathie, dingen weten waarvan je niet weet dat je ze weet, leven na de dood. Het gaat er vooral om om de kinderen hun meningen en ervaringen te laten vertolken. Er moet niets opgedrongen of ingeplant worden. Ook dieper ingaan op het gedrag van kinderen en volwassenen, waarom doen ze zoals ze doen. Het gaat eigenlijk op ieder gebied vooral om diepgang. Voor veel HSK blijft het in het onderwijs allemaal veel te veel aan de oppervlakte. Nog een belangrijk onderwerp is pesten. Trouwens ethische vragen in het algemeen. Er is een aardige dvd, Binnenste Buiten, van een serie VPRO-programma's, waarin HS kinderen vertellen over hun binnenwereld. Ik weet niet of hij nog te krijgen is. Ik heb hem zelf wel. En er is de prachtige dvd 'Indigo', waarin kinderen, ouders en deskundigen geïnterviewd worden. Ik heb hem in het Engels. Ik weet niet of er al een versie met ondertiteling is.

10 Overlap met hoogbegaafdheid, dit onderscheidt de hoogsensitieve leerling niet.

12 Debatteren, leven uit je hart, leven met paranormaliteit (derde oog), voelen en zien van energieën

13 'Kinderfilosofie.nl' voor scholen introduceren.

14 Rollenspellen; door te intercederen door middel van het naspelen van sociale situaties die wat complex kunnen zijn of niet alledaags kunnen kinderen van elkaar en zichzelf leren. Denk aan bepaalde overdenkingen die het kind kan hebben, emoties en gevoelens. Symbolisch uiten d.m.v. rollenspellen kan hierbij helpen.

Bijlage E Aanvullende ideeën voor het onderwerp 'minder goed in rekenen'

8 Hier heb ik niet zo'n kijk op. Rekenen is nooit mijn sterkste kan geweest, ha ha. Ik weet dat ik vroeger zenuwachtig werd van hoofdrekenen. De onderwijzeres noemde een som en je moest dan pijlsnel antwoorden. Daar ben ik onzeker van geworden, waardoor ik volgens mij slechter ging presteren dan ik had gekund. Dat heeft later ook invloed gehad op mijn prestaties bij wiskunde. Voor HSK is rust en ontspanning heel belangrijk, niet opgejaagd worden, niet teveel accent op presteren. Ook bij hele slimme kinderen (ik was er zo een) blijft dat belangrijk, want juist doordat je zo slim bent, zijn de verwachtingen torenhoog. En met je prestaties ben je lang niet altijd blij omdat andere kinderen daar jaloers op kunnen zijn.

11 Vraagt zich af of je topdown rekenen kunt relateren aan hoogsensitiviteit. Bij een rekenmethode staat de didactiek centraal en die heeft te maken met het begrijpelijk maken van de leerstof. het gaat er dus om via welke lijnen je denkt, niet hoe je voelt.

12 Denken in plaatjes, niet in woorden, minder didactisch, dit geldt tevens voor alle kinderen. Geheugen, veel al fotografisch, meer zelf mogen ervaren, uitvinden, samenwerken, uitgaan van het competente van kinderen. Die zijn veel wijzer dan de samenleving ze nu geeft. Dit geldt tevens voor alle kinderen.

14 HSK kunnen er nog weleens aparte manieren van rekenen op na houden. Vaak wordt dat in het onderwijs gelogenstraft, omdat deze manieren niet volgens de 'methode' zijn. Het zou goed zijn als het kind zijn eigen methodes en manieren mag ontwikkelen als dit voor hem of haar fijner is.

Bijlage F Antwoorden op open vraag over hoogsensitiviteitscoach

1 – Werkt met kinderen – deskundige HSP – zelf coach – zelf HSP

Zeker een goed voorstel, een coach (en geen mentor). Zeer waardevol als de hoogsensitiviteitscoach zelf ervaringsdeskundige is op het gebied van hooggevoeligheid.

2 - Werkt met kinderen – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

Uitstekend idee! Zelf werk ik individueel met kinderen, ook in het onderwijs. Er is nog veel werk te doen in de richting van leerkrachten/het onderwijs om de eigenschap hoogsensitiviteit geaccepteerd te krijgen. Er is nog weinig aandacht voor/bekendheid mee, dan wel zijn er vooroordelen over.

3 Auteur – werkt met kinderen – deskundige hoogsensitiviteit zelf hoogsensitief

Het helpt ook al heel erg door deze kinderen in een plusgroep of verrijkingsklas te plaatsen omdat daar ook genoemde aspecten aan bod komen (filosoferen, jezelf leren kennen, omgaan met gelijkgestemden). In de verrijkingsklassen zitten die er zijn zitten deze kinderen vaak al. Probleem is dat veel meer scholen een verrijkingsklas zouden moeten hebben. Daar is gemakkelijker een subsidiepotje voor te vinden dan voor een coach, denk ik.

4 Werkt met kinderen – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

In de basis is het een goed idee. Ieder kind zou je een goede coach wensen die hem en zijn leerkracht beter kan begeleiden. In de praktijk zal echter hier weinig van terecht komen omdat scholen te weinig budget hebben voor (ambulante) begeleiding. Wij hebben een verrijkingsklas opgezet waar dit type kinderen (begaafd en ook gevoelig) extra uitdaging krijgen. Daar zijn veel meer voorbeelden van, ook met goede resultaten op o.a. sociaal-emotioneel vlak + kennisontwikkeling bij leerkrachten.

5 Auteur – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

Ik denk dat het goed zou zijn als er op scholen iemand was met zo'n psychologisch pedagogische achtergrond. Zodat er in de begeleiding van leerlingen, maar ook in onderwijsaanbod, beter ingespeeld kan worden op kleine problemen van leerlingen zodat het geen grote problemen gaan worden. Maar het hoeft naar mijn mening niet specifiek voor HSK te zijn. Het apart zetten van kinderen heeft niet zo mijn voorkeur. Liever klasjes rond specifieke onderwerpen: een filosofieklasje, kunstklasje, sociale vaardigheden klasje naast de plusklas.

6 Auteur – deskundige hoogsensitiviteit en zelf hoogsensitief

Ja, heel goed! Ik ken al iemand die zo werkt.

7 Pedagoog – deskundige hoogsensitiviteit en zelf HSP

Mooi idee. Als aanvulling zou het ook mooi zijn als deze coach de leerkrachten en ouders kan adviseren en begeleiden. Wel vind ik dat je hierbij zorgvuldig moet omgaan met de uitzonderingspositie die deze kinderen krijgen door al de aandacht. Dit kan ook nadelige effecten hebben op henzelf of andere leerlingen.

8 Leerkracht – auteur – deskundige hoogsensitiviteit – zelf HSP

Alleen goed als het gepresenteerd wordt als verrijking en niet in de probleemsfeer komt. Je moet enorm oppassen voor stigmatisering. Als het puur als iets uitdagends en leuks gepresenteerd wordt, lijkt het me een fantastisch idee. Wel heel belangrijk dat degene die het geeft zelf hoogsensitief is met een groot bewustzijn daarop.

9 Leerkracht – werkt met kinderen – zelf HSP

Een goed idee, of het te verwezenlijken valt dat weet ik niet, maar het zou wel ingepast kunnen worden bv naast/bij kleine projecten als sociale vaardigheidstraining training faalangst/meidenvenijn etc., begeleidingsgroepjes voor wat betreft dyslexie/begrijpend lezen/taal en rekenen en zo.

10 Leerkracht – specialist hoogbegaafdheid (ECHA) – beleidsvorming onderwijs ouderadvies in verband met ontwikkelingsvoorsprong – zelf HSP

Er is behoefte aan een coach voor kinderen om competenties in beeld te brengen (HB en HS). HSK niet apart, dat is niet uitvoerbaar, de praktijk zal ontmoedigd worden. Informatieoverdracht rondom het fenomeen 'hoogbegaafdheid' moet uitgebreid worden. Laat koppeling tussen HS en HB niet verloren gaan. Hiervoor kan een coach ingezet worden, is beter dan een mentor. Kennisverspreiding via workshops.

Goed idee om op een deel van de leerlingen een coach te zetten vanwege de begeleidingsbehoefte. De theorie van HSK helpt leerkrachten naar leerlingen te kijken en de verschillen te zien. Integreren in aanvullende informatie – beleidsontwikkeling over passend onderwijs is mijn advies.

11 Leerkracht – deskundige op een ander gebied – onderwijsadviseur

Ben bang dat HS een hele grote overlap heeft met HB en je moet de zaken wel helder houden. dat zou ervoor pleiten dat professionals die werken met HB kinderen verstand zouden moeten hebben van hoogsensitiviteit.

12 Werkt met kinderen – deskundige op een ander gebied – zelf hoogsensitief

Wat ik geloof is dat dit niet alleen maar voor HS kinderen geldt, maar voor alle kinderen. Zingeving voor alle kinderen.

13 Leerkracht – werkt met kinderen – zelf hoogsensitief

Op zich een goed idee. Het lijkt mij beter om in het onderwijs meer tijd en geld te investeren om bijvoorbeeld filosofie in het curriculum in te bouwen. Het is voor alle kinderen (ook niet hoogsensitieve) belangrijk om ontwikkelingsondersteuning te krijgen.

14 Psycholoog – werkt met kinderen – zelf hoogsensitief

Zeer goed idee. Wel dient er rekening te worden gehouden met het feit: zitten er ook reeds gediagnosticeerde ADHD-ers of PDD-NOS'ers die wellicht ook hoogsensitief zijn? Kost wel veel tijd en moeite om dit ingevoerd te krijgen. HS dient dan meer doorgedrongen te zijn in de klinische praktijk.

Bijlage G Losse opmerkingen/tips van respondenten

- Er is nog veel werk te doen in de richting van leerkrachten/het onderwijs om de eigenschap hoogsensitiviteit geaccepteerd te krijgen. Er is nog weinig aandacht voor/bekendheid mee, dan wel zijn er vooroordelen over.
- Het helpt ook al heel erg door deze kinderen in een plusgroep of verrijkingsklas te plaatsen omdat daar ook genoemde aspecten aan bod komen (filosoferen, jezelf leren kennen, omgaan met gelijkgestemden). In de verrijkingsklassen die er zijn zitten deze kinderen vaak al. Probleem is dat veel meer scholen een verrijkingsklas zouden moeten hebben.
- Het apart zetten van kinderen heeft niet zo mijn voorkeur. Liever klasjes rond specifieke onderwerpen: een filosofieklasje, kunstklasje, sociale vaardigheden klasje naast de plusklas.
- Wel vind ik dat je hierbij zorgvuldig moet omgaan met de uitzonderingspositie die deze kinderen krijgen door al de aandacht. Dit kan ook nadelige effecten hebben op henzelf of andere leerlingen.
- De theorie van HSK helpt leerkrachten naar leerlingen te kijken en de verschillen te zien. Integreren in aanvullende informatie – beleidsontwikkeling over passend onderwijs is mijn advies.
- Zingeving voor alle kinderen.
- Het lijkt mij beter om in het onderwijs meer tijd en geld te investeren om bijvoorbeeld filosofie in het curriculum in te bouwen. Het is voor alle kinderen (ook niet hoogsensatieve) belangrijk om ontwikkelingsondersteuning te krijgen.
- HS dient dan meer doorgedrongen te zijn in de klinische praktijk.
- Waarom maak je geen signaleringslijst voor een jongere leeftijdsgroep?
- Voorlichting is heel belangrijk.